

ródmiejskie place targowe Krakowa w fotografii ze zbiorów Muzeum Krakowa

Informacje o autorce: dr, historyk, adiunkt MK, Kamienica Hipolitów, oddział Muzeum Krakowa, <https://orcid.org/0000-0002-7369-9372>

Information about the author: PhD, historian, Associate Curator at the Museum of Kraków, Hipolit House, a branch of the Museum of Kraków, <https://orcid.org/0000-0002-7369-9372>

Abstrakt: Tradycje targowe w Krakowie sięgają okresu przedlokacyjnego (1257). Pierwsze skromne informacje o funkcjonowaniu targowisk pochodzą ze źródeł kronikarskich. Natomiast w kolejnych stuleciach barwnie opisywano je w pamiętnikach. Utrwalali je malarze, a od połowy XIX wieku również fotografowie. Wykonane przez nich zdjęcia znajdują się w zbiorach Muzeum Krakowa, stanowiąc wysoce wartościowe źródło do badań dziejów handlu targowego oraz życia codziennego w Krakowie. Zwłaszcza materiał dotyczący Rynku Głównego pozwala nie tylko przekonać się, jak wyglądał typowy targ, ale przede wszystkim jak zmieniał się przez lata. Wyjątkowo cenne są fotografie sytuacyjne pokazujące jego funkcjonowanie. Wiele uwagi poświęcono również zarejestrowaniu uczestników targu – sprzedających i kupujących, poza tym straganów i oferowanych na nich towarów. Ciekawa wydaje się ewolucja stosunku fotografów do niniejszej tematyki. Początkowo place targowe utrwalano jako bohatera drugiego planu, z czasem stały się głównym przedmiotem zainteresowania.

Kraków's Inner City Market Squares in the Photographs from the Collections of the Museum of Kraków

Abstract: The market traditions in Kraków reach back to the period before the city's establishment under Magdeburg law (1257). The earliest, very scarce information on the functioning of market places appeared in chronicle sources, whereas in the subsequent centuries picturesque descriptions thereof could be found in memoirs. Market squares were immortalized by painters, and from the mid-

dle of the 19th century onward, also by photographers. The photos they produced are kept in the holdings of the Museum of Kraków, constituting a highly valuable source for the study of the history of market trade and everyday life in Kraków. Especially the materials illustrating the Main Market Square enable us not only to find out what a typical market used to look like, but also how it changed over the years. Particularly valuable are the situational photographs showing its everyday functioning. A lot of attention was also paid to recording the market participants – the vendors and the buyers, as well as the stalls and the goods they offered. It is fascinating to trace the evolution of the photographers' attitude to markets as a theme. In the early photographs market squares were represented merely as insignificant background, whereas over time they were upgraded to become the central object of the photographers' interest.

Słowa kluczowe: fotografia, zdjęcie, negatyw, plac targowy, targowisko, Rynek Główny, Mały Rynek, plac Szczepański

Keywords: photography, photo, negative, market square, market place, Main Market Square, Little Market Square, Szczepański Square

Tradycje targowe w Krakowie sięgają okresu przedlokacyjnego¹. Prężny rozwój osadnictwa pod wawelskim wzgórzem wiąże się z usytuowaniem grodu na szlakach kupieckich wiodących z zachodu na wschód. Przekazy źródłowe z drugiej połowy XII wieku wzmiankują istnienie w pobliżuokoła kościoła i targu. Najprawdopodobniej wskazywano okolice obecnego placu Wszystkich świętych, gdzie mieścił się kościół Świętej Trójcy. Wokół świątyni wykształciła się osada z pierwszym placem handlowym. Wraz z rozprzestrzenianiem się osadnictwa wzrastała liczba targów, o czym pisze arabski

¹ Artykuł stanowi pierwszą część tekstu poświęconego krakowskim placom targowym w fotografii ze zbiorów Muzeum Krakowa. Drugą część poświęcono placom targowym dawnych miast satelitarnych Krakowa, jurydyk oraz osad podmiejskich i umieszczono w niniejszym tomie.

uczony Al-Idrisi w *Księdze Rogera*². Od czasu lokacji Krakowa w 1257 roku centralnym punktem, w którym koncentrowało się życie gospodarcze miasta, stał się Rynek z ufundowanymi przez Bolesława Wstydliwego komorami przeznaczonymi do sprzedaży sukna. Niedługo pusty plac z czasem zabudowano i zaczął przypominać gęszcz uliczek, przy których lokowano kramy i jatki kupieckie, Wielką i Małą Wagę oraz smatruż³. Plac ten stał się nieodłącznym elementem struktury przestrzennej miasta. Poza wymianą towarową stanowił miejsce przenikania się kultur, uroczystości politycznych i religijnych, gdyż w dni targowe ściągali do Krakowa liczni przybysze. Znaczenie miastotwórcze tego miejsca było więc ogromne⁴.

Targi w Krakowie powstawały w kilku fazach. Pierwsza, jak wspomniano, przypada na wieki średnie. Poza Rynkiem działało wówczas wspomniane targowisko przed kościołem świętej Trójcy, poza tym na Małym Rynku i w miastach satelitarnych: na Kazimierzu i Kleparzu. Kolejny ważny etap kształtowania sieci targowej przyniósł początek XIX wieku i czasy Rzeczypospolitej Krakowskiej. Wówczas tworzone place handlowe na parcelach powstałych w wyniku wyburzeń, jak chociażby w przypadku placów Szczepańskiego i Słowiańskiego. Na koniec XIX i początek XX wieku przypada powstanie kilku targowisk w Krakowie i sąsiednich gminach w związku ze wzrostem demograficznym i rozrastaniem się substancji miejskiej. Tym razem utworzono m.in. plac Jabłonowskich (obecnie Władysława Sikorskiego), plac Nowy, plac Zgody (obecnie Bohaterów Getta), plac u wylotu ulicy Długiej (obecnie Nowy Kleparz) oraz na Rynku Dębnickim.

W międzywojniu powstał plac Na Stawach, nastąpiła też dyslokacja kilku targowisk, jak chociażby końskiego z placu Na Groblach, który przeniesiono na Zabłocie. Najmłodszą metrykę mają targi z połowy XX wieku. Jedne są związane z budową robotniczej Nowej Huty, inne z tworzeniem nowych targowisk (np. placu Imbramowskiego), mających zastąpić likwidowane targi w centrum Krakowa i zapewnić zaopatrzenie mieszkańcom osiedli powstających na obrzeżach miasta.

Targowiska oraz bazy pociągały i frapowały malarzy. Zławsza lwowski artysta Erno Erb znaczną część twórczości poświęcił placom handlowym i przekupkom swojego ukochanego miasta. Krakowskie targi nie mogą poszczycić się aż tak licznymi studiami malarskimi, dokumentowali je za to fotografowie. Największe zbiory zdjęć przechowywane są w Narodowym Archiwum Cyfrowym w Warszawie, Archiwum Narodowym w Krakowie, Muzeum Fotografii w Krakowie, Muzeum Narodowym w Krakowie i Muzeum Krakowa. Przedmiotem zainteresowania w niniejszym artykule jest bogaty zbiór około 500 zdjęć należących do ostatniej z wymienionych instytucji⁵. Tworzą go fotografie wybrane z kolekcji: Kriegerów (K), Starej Fotografii (Fs), Nowej Fotografii (Fn), Nowa Huta Fotografia (Xlf), Negatywów (N) i Teatr Fotografia Stara (Fs/VI). Wątek targowy pojawiał się nieraz jako poboczny, stąd przykłady nawet z kolekcji fotografii teatralnej.

Autorami najstarszych fotografii z lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XIX wieku ukazujących place targowe, oferowany na nich asortyment oraz przekupniów byli Ignacy Krieger⁶, Walery Rzewuski⁷ i Walery Maliszewski⁸.

² Wyrozumski Jerzy: *Dzieje Krakowa. T. 1. Kraków do schyłku wieków średnich*. Kraków 1992, s. 126, 152, 182; Niezabitowski Michał: *Zarys kontaktów handlowych Krakowa na przestrzeni dziejów*. W: *Między Hanzą a Lewantem. Kraków europejskim centrum handlu i kupiectwa*. Katalog wystawy. Red. Stanisław Piwowarski. Kraków 1995–1996, s. 12; Wygonik-Barzyk Edyta: *Krakowska Kongregacja Kupiecka. 600 lat istnienia*. Kraków 2009, s. 29.

³ Szerzej: Sudacka Aldona, Komorowski Waldemar: *Rynek Główny w Krakowie*. Wrocław 2008, s. 32–40, 235–251; Wygonik-Barzyk Edyta: *Krakowska Kongregacja...*, s. 30–37.

⁴ Handel targowy odgrywał kluczową rolę w życiu Rynku Głównego do przełomu XVIII i XIX w. Od tego czasu konkurencją dla niego stały się sklepy otwierane w otaczających go kamienicach. Znaczenie sprzedaży na otwartej przestrzeni lub w kramach zaczęło ustępować tej w eleganckich sklepach. Zuzanna-Żyśko Elżbieta, Sitek Sławomir: *Rola handlu targowiskowego w rozwoju miast*. W: *Człowiek w przestrzeni zurbanizowanej*. Red. Maria Soja, Andrzej Zborowski. Kraków 2011, s. 274.

⁵ Wielkie ułatwienie w przygotowaniu niniejszego artykułu stanowiły karty inwentarzowe fotografii opracowane przez pracowników Działu Fotografii Krakowskiej Muzeum Krakowa.

⁶ Ignacy Krieger (1817–1889), jeden z najważniejszych pionierów fotografii XIX w. W 1860 r. zamieszkał w Krakowie. Miastu i jego zabytkom w dużej mierze poświęcił swoją twórczość. Uwiecznienie architektury oraz pejzaży Krakowa i jego okolic stanowi współcześnie znakomity materiał dokumentalny. Podobną wartość posiadają fotografie ukazujące ludność podkrakowskich wsi, obecnie dzielnic miasta, która przybywała m.in. na miejskie targi w celu sprzedaży

wyprodukowanych w swoich gospodarstwach dóbr. Na licznych kliszach utrwalił również mieszkańców Galicji w ich tradycyjnych, regionalnych strojach, co stanowi nieocenione źródło wiedzy dla etnologów. Ignacy Krieger. Wybór fotografii i oprac. Ewa Gaczol, Teresa Kwiatkowska, wstęp Ewa Gaczol. Kraków 2017; Gaczol Ewa, Gellner Joanna: *Żydowskie wątki w fotografii ze zbiorów Muzeum Historycznego Miasta Krakowa. Część 1. Fotografie do 1939 roku*. „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 2018, z. 35, s. 288–289.

⁷ Walery Rzewuski (1806–1883), krakowski fotograf specjalizujący się w zdjęciach portretowych. Utrwalał na nich głównie przedstawicieli arystokracji i szlachty, urzędników, przedsiębiorców, artystów i naukowców. Znaczną część twórczości poświęcił fotografii teatralnej. Poza tym utrwaralał krakowskie zabytki i obrazy znanych malarzy. Jako pierwszy fotografował Tatry. Mossakowska Wanda: *Walery Rzewuski (1837–1888) fotograf. Studium warsztatu i twórczości*. Wrocław 1981, s. 1–10; Kudłacz Katarzyna: *Noty o fotografach i zakładach fotograficznych*. W: Kudłacz Katarzyna, Miśkowiec Marta: *Katalog winiet krakowskich zakładów fotograficznych*. Kraków 2008, s. 324–328; Maciesza Aleksander: *Historia polskiej fotografii w latach 1839–1889*. Płock 1972, s. 52–54, 67–68, 83.

⁸ Walery Maliszewski (1848–1880), krakowski fotograf znany z utrwalania najważniejszych zabytków Krakowa. Twórca kalendary fotograficznych na lata 1867 i 1868 oraz fotografii podwójnych, tzw. stereoskopowych, z lat sześćdziesiątych XIX w. *Maliszewski Walery* [online]. Muzeum Fotografii w Krakowie [dostęp 11 lipca 2018]. Dostępny w internecie: <https://mhf.krakow.pl/?action=education¶m=kzf&id=32>.

W kolejnych dekadach podejmowali tę tematykę Natan⁹ Krieger i jego siostra Amalia¹⁰. Na pierwsze dziesięciolecie XX wieku przypadła działalność Tadeusza Gutkowskiego, Jana Bułhaka¹¹, Franciszka Kleina¹² i Stanisława Stępińskiego. W okresie dwudziestolecia międzywojennego dokumentowali m.in. handlowy Kraków Jerzy Stener, Stanisław Mucha, Stanisław Kolowca¹³, Adam Karaś¹⁴ i zespół fotografów z koncernu prasowego Ilustrowanego Kuriera Codziennego. Powojenną rzeczywistość utrwalali Henryk Hermanowicz¹⁵, Tadeusz Cyprian, Janusz Podlecki, Eugeniusz Wilczyński, Józef Lewicki, Stanisław Gawliński, Edward Węglowski. Najmłodsze zdjęcia, pochodzące z 1997 roku i przedstawiające Nowy Kleparz, wykonał Leszek Jesionkowski.

Najwięcej fotografii pochodzi z okresu międzywojennego. Przed II wojną światową działało w mieście około 30 targowisk, a zarejestrowano połowę z nich. Najczęściej portretowano Rynek Główny, plac Szczepański, Stary i Nowy Kleparz, giełdę płaszowską, w mniejszym zakresie place Nowy i Wolnica oraz tandetę przy ulicy Szerokiej. Nie tylko konkretne place targowe, ale i tematy cieszyły się różnym zainteresowaniem. Najchętniej utrwalano handel owocami i warzywami, kwiatami, wyrobami bednarskimi oraz stoiska przedsiębiorcze, poza tym uczestników

targu, jak również sytuacje handlowe. Fotografowie skwapliwie dokumentowali sprzedaż drobiu na Rynku Głównym czy koni na placu Na Groblach. Być może zdawali sobie sprawę, że utrwalają coś, co wkrótce miało zniknąć z handlowego pejzażu Śródmieścia. Rejestrowano również nowe inwestycje, jak plac Na Stawach czy budowę hali targowej na Grzegórkach. Wydarzenia przyciągające tłumy, jak sprzedaż palm wielkanocnych, choinek w grudniu czy grzybów jesienią, wabiły fotoreporterów zwłaszcza Agencji Fotograficznej Światowid. Nie wszystkie miejsca wymiany targowej doczekały się jednak utrwalenia.

Rynek Główny zwraca szczególną uwagę ze względu na największą dokumentację fotograficzną, która stanowi punkt wyjścia niniejszego artykułu¹⁶. Na przeszło 300 fotografiach zarejestrowano sprzedaż na głównym placu targowym w Krakowie. W liczbie tej zawierają się zdjęcia, na których targ jest bohaterem pierwszego, jak również drugiego planu. Najstarsze klisze obrazujące to miejsce, autorstwa Walerego Maliszewskiego, Walerego Rzewuskiego i Ignacego Kriegera, pochodzą z połowy lat sześćdziesiątych XIX wieku. Ukazują plac o zaniedbanej nawierzchni i zabudowie, której przykład stanowiły wówczas Sukiennice¹⁷. Budynek ten w niczym nie przypominał obecnego, gdyż jego bryłę otaczały liczne przybudówki i stragany¹⁸. Najpo-

⁹ Natan Krieger (1844–1903), syn wybitnego fotografa Ignacego Kriegera. Pod okiem ojca zdobywał wiedzę, doświadczenie i przygotowanie do pracy fotografa, a z czasem przejął rodzinny zakład fotograficzny. Specjalizował się w fotografowaniu krakowskich zabytków, dzieł sztuki i pamiątek kultury materialnej. *Natan Krieger*. Wybór fotografii, oprac. i wstęp Ewa Gaczoł, Anna Kwiatek. Kraków 2018; *Natan Krieger (1844–1903)* [online]. Muzeum Krakowa [dostęp 16 sierpnia 2018]. Dostępny w internecie: http://ignacykrieger.pl/?page_id=43.

¹⁰ Amalia Krieger (1846–1928), pionierka wśród krakowskich fotografek. Tajniki zawodu fotografa poznała w zakładzie ojca. Po jego śmierci prowadziła go wraz z bratem Natanem. Gdy i ten umarł, przejęła go i samodzielnie pracowała w nim przeszło 20 lat. Dorobek fotograficzny rodziny Kriegerów dokumentujący historię i najważniejsze zabytki Krakowa przekazała gminie miasta Krakowa. Po kilku dekadach kolekcja bezcennych klisz trafiła do zasobów Muzeum Krakowa. *Amalia Krieger (1846–1928)* [online]. Muzeum Krakowa [dostęp 16 sierpnia 2018]. Dostępny w internecie: http://ignacykrieger.pl/?page_id=45.

¹¹ Jan Bułhak (1876–1950), nazywany ojcem polskiej fotografii. Ukończył filozofię na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie, lecz swoją drogę zawodową związał z fotografią. Był zarówno fotografem praktykiem, jak i teoretykiem, wykładowcą akademickim. Tworzył w nurcie piktorializmu. Za pomocą zdjęć dokumentował architekturę najpiękniejszych polskich miast, w tym Wilna, Krakowa, Warszawy i Zamościa. Przygotował przeszło 150 albumów poświęconych miastom i regionom II Rzeczypospolitej. Po II wojnie światowej dokumentował zniszczenia wojenne. *Jan Bułhak – fotografik*. Oprac. Małgorzata Plater-Zyberk. Warszawa 2006.

¹² Franciszek Klein (1882–1961), historyk sztuki, specjalizujący się w architekturze Krakowa doby baroku. Autor publikacji naukowych poświęconych miastu i jego zabytkom. Swoje prace ilustrował autor-

skimi fotografiami. *Klein Franciszek (1882–1961)* [online]. Muzeum Fotografii w Krakowie [dostęp 21 lipca 2018]. Dostępny w internecie: <https://mhf.krakow.pl/?action=education¶m=kzf&id=40>.

¹³ Stanisław Kolowca (1904–1968), uczeń Antoniego Pawlikowskiego. Związany zawodowo z Muzeum Przemysłu Artystycznego w Krakowie i Państwowymi Zbiorami Sztuki na Wawelu. Fotografował głównie dzieła sztuki, rzemiosło artystyczne i architekturę. Znany z utrwalenia zbiorów wawelskich oraz ołtarza mariackiego autorstwa Wita Stwosza w kościele Najświętszej Marii Panny w Krakowie. Eksperymentował z różnymi technikami fotograficznymi. *Encyklopedia Krakowa*. Red. prow. Antoni Stachowski. Kraków 2000, s. 426.

¹⁴ Adam Karaś (1896–1986), krakowski fotografik, portrecista, fotoreporter. Wraz z bratem Wiktorem prowadził w Krakowie uznany zakład fotograficzny oraz wytwórnię filmową Bracia Karaś – Film. Autor ciekawych fotomontaży. *Karaś Adam (1896–1986)* [online]. artinfo.pl [dostęp 10 lipca 2018]. Dostępny w internecie: <http://www.artinfo.pl/artysta/adam-karas>.

¹⁵ Henryk Hermanowicz (1912–1992), uczeń Jana Bułhaka. Pochodzący z Wilna fotograf od 1950 r. na trwałe związał się z Krakowem. Znany z poetyckich i nostalgicznych ujęć, utrzymywał głównie architekturę, zabytki, pejzaże, ale też sytuacje związane z dniem codziennym. Za swoją twórczość i dorobek wielokrotnie nagradzany i odznaczany. Strzyżewska Joanna: Kraków w fotografii Henryka Hermanowicza. W: *I presepi di Cracovia. Szopki krakowskie*. Torino 2008, p. 19.

¹⁶ Rynek Główny w Krakowie ma swoich badaczy. Mimo licznych opracowań, tematyce handlu targowego w wiekach XIX i XX nie poświęcono zbyt wiele miejsca.

¹⁷ Numery inw. MHK-1830/K, MHK-1818/K, MHK-1829/K, MHK-Fs1099/IX.

¹⁸ Zob. np. numery inw. MHK-Fs20237/IX, MHK-Fs14857/IX.

Stoiska handlowe przy Sukiennicach przed przebudową. Widok od strony północnej, fot. Ignacy Krieger, przed 1870; w zbiorach MK, nr inw. MHK-1824/K

pularniejszy obecnie plac miejski w Polsce, wizytówka Krakowa, swoim wyglądem bardziej odstraszał, niż przyciągał. Zdjęcia mają wybitną wartość dokumentacyjną i pozwalają zrozumieć, dlaczego, poczynawszy od pierwszych lat XIX wieku, toczyły się zażarte dyskusje nad przebudową dawnych kramów sukiennych. Ich najwięksi przeciwnicy postulowali nawet zburzenie historycznego budynku¹⁹. Ostatecznie po latach sporów i polemik Sukiennice otrzymały nowy, reprezentacyjny kostium. Nie była to jedyna zmiana. Odnowiony gmach pełnił odtąd dwojaką funkcję. Piętro przeznaczono na cele wystawiennicze i kulturalne, natomiast parter odrestaurowanej hali na lokale sklepowe. Oficjalne otwarcie odbyło się 3 października 1879 roku²⁰. W *de facto* pierwszym krakowskim domu handlowym prowadzono ekskluzywne sklepy z galanterią, konfekcją i garderobą, obuwiem, zakłady zegarmistrzowskie i jubilerskie, księgarnie, kantory wymiany walut, ponadto ze sprzedażą materiałów papierniczych i piśmienniczych, szkła i porcelany, poza tym używek, jak cygara, tytoń i alkohol²¹.

¹⁹ Program odbudowy Sukiennic przedłożony Komisji do odbudowania Sukiennic przez dra Józefa Dietla. Kraków 1867; Homola-Skąpska Irena: *Kraków za prezydentury Mikołaja Zyblikiewicza*. Kraków 1976, s. 40; Wojczyński Antoni: *Żydzi w Polsce w zastosowaniu do obecnego przeistaczania w Krakowie starożytnej budowy Sukiennic na dom czynszowy*. Kraków 1871, s. 20–21; Komorowski Waldemar: *Architektura Rynek Główny w Krakowie od założenia do dzisiaj*. W: *Rynek krakowski odkryty na nowo*. Red. nauk. Elżbieta Firlet. Biblioteka Krzysztoforska, nr 6. Kraków 2014, s. 242.

Scenka targowa na Ryunku krakowskim, fot. Agencja Fotograficzna wiatowid, 1929; w zbiorach MK, nr inw. MHK-Fs3152/IX

Zdjęcia wspomnianych lokali i kramów w zbiorach są nieliczne²², natomiast dysponujemy wieloma przedstawiającymi sam plac targowy. Utrwalono na nich stragany z oferowanym asortymentem, sprzedawców i klientów, ale też barwne sceny targowe: oglądanie, wybieranie oraz pakowanie towaru. Fotografie te stanowią ważny dokument do badań nad dziejami handlu, jak również materiał porównawczy w przypadku targów, które nie mogą poszczycić się tak bogatym materiałem źródłowym. Zwraca uwagę fakt, że mimo upływu dziesięcioleci targ wraz z przekupkami aż tak bardzo nie zmienił się, z wyjątkiem kroju strojów, elementów wyposażenia straganów czy ekspozycji towarów. Większość prac pochodzi z okresu międzywojennego. Wcześniej na pierwszym planie uwieczniano Sukiennice, a handel na płycie Ryunku pojawiał się poniekąd przypadkowo. Dotyczyło to zarówno okresu sprzed, jak i tuż po restauracji budynku. Zaobserwować można to na przykładzie serii fotografii wykonanych przez Ignacego Kriegera w latach 1860–1870. Autor portretował gmach przed przebudową. Uwiecznił stoiska handlowe i kramy drewniane przyklejone do ścian gmachu²³. Przed wejściem do Sukiennic od strony północnej stały furmanki i wózki. Przekupki i przekupnie zajęły miejsce przy ławach, przy których gdzieś leżały worki z mąką i kaszą. Niektórzy stali, inni siedzieli na stołeczkach i czekali na kupujących, którzy niespiesznie przemierzali się po Ryunku. Niniejsze negatywy na podłożu szklanym wykonano zimą, wczesną wiosną lub późną jesienią, o czym świadczą bezlistne drzewa i odzienie handlarzy i przekupek. Te ostatnie miały na sobie kilka warstw odzieży, na wierzch zarzucone kraciaste chusty, mężczyźni ubrali się równie ciepło²⁴.

²⁰ Sudacka Aldona: *Sukiennice krakowskie w XIX wieku: bazar czy świątynia sztuki?*. „Rocznik Krakowski” 1995, t. 61, s. 82–84.

²¹ Budzałek Anna: *Sukiennice – przestrzeń i przyszłość*. „Autoportret” 2006, nr 2, s. 47.

²² Numery inw. MHK-492/N, MHK-3235/N, MHK-Fs17632/IX, MHK-Fs18578/IX, MHK-Fs21740/IX/17, MHK-Fs21993/IX/60.

²³ Numery inw. MHK-1818/K, MHK-1830/K.

²⁴ Numery inw. MHK-1824/K, MHK-1825/K, MHK-1972/K, MHK-7717/K.

Zakupy na targu na Rynku Głównym, fot. Agencja Fotograficzna Światowid, 1929; w zbiorach MK, nr inw. MHK-Fs3156/IX

Na fotografii Sukiennic od strony północno-wschodniej widać na pierwszym planie tłum przekupek, a nieco w głębi, przy studni o cylindrycznej obudowie, kwiaciarki i wozy. Sprzedawcy nie byli skupieni w jednym miejscu, lecz stali lub siedzieli w grupkach. Niektórzy sprzedawali wprost z ziemi²⁵. Na innych kliszach ujęto kobiety stojące w rzędzie tyłem do fotografującego²⁶.

Jak wspomniano, najstarsze fotografie cechuje traktowanie sprzedaży targowej jako bohatera drugiego planu, bez czytelnych szczegółów. Dopiero na początku XX wieku zwrócono uwagę na przekupniów i ich stoiska. Na zdjęciu stereoskopowym przedstawiającym niewielki fragment Rynku Głównego w północno-zachodnim narożniku nieznanemu autorowi uwiecznił sprzedaż pieczywa. Na rozstawionym na koziołkach stole leżały bochenki chleba: całe, połówki oraz bułki. Obok straganu utrwalono sprzedającą towar kobietę i kilka towarzyszących jej osób²⁷. W kolejnych latach liczba zdjęć ukazujących stoły z towarami i handlarzy znacząco wzrosła. Wiele z nich uznać należy za bezcenne, gdyż uchwyciły sceny przybliżające fenomen targu. Takie źródła czasem mówią więcej niż wspomnienia pamiętnikarzy czy urzędowe raporty. Stanowią naocznym dowód, jak wyglądało powszednie życie targowe. Na jednym ze zdjęć reporter Agencji Fotograficznej Światowid zarejestrował mężczyznę w średnim wieku podającego z wypchanego słomą wozu kosz owoców parze młodych ludzi. W prawym dolnym rogu dojrzymy twarz zainteresowanej kobiety. Zapewne osoby utrwalone na zdjęciu wspólnie przywoziły i sprzedawały płody rolne. Pozornie sytuacja zwyczajna,

niewarta uwagi fotografa. Z punktu widzenia badania organizacji targu niezwykle wartościowa, pokazująca, w jaki sposób dostarczano towary i jak były zabezpieczone w trakcie transportu²⁸. Widać miejsca pracy, prowizoryczne drewniane stoły i ławy, a na nich kosze wypełnione piętrzącymi się w wysokich stosach jabłkami i gruszkami. Za nimi w cieniu dużych, jasnych parasolek siedzą na niewysokich stołeczkach sprzedawczynie²⁹. Fotografie wręcz obnażają ich codzienność. Nużące czekanie na klienta, gdy po porannym szczycie zakupowym pojawiają się jedynie pojedynczy konsumenci³⁰. Przekupki wówczas umiały sobie czas rozmową³¹. W mroźne dni wspierały się kubkiem ciepłego napoju. Właśnie taką sytuację, wyrażającą wzajemną troskę dwóch starszych, ciepło odzianych handlarek, przedstawia fotografia z 1928 roku, wykonana dla koncernu Ilustrowanego Kuriera Codziennego³². Inne zdjęcia pokazują sceny rozmów i zachwalania towarów przez handlarki, skupienia się na oglądaniu oferowanych przedmiotów lub artykułów

²⁵ Nr inw. MHK-1830/K.

²⁶ Numery inw. MHK-Fs3607/IX, MHK-7503/K, MHK-7716/K, MHK-Fs20237/IX, MHK-1833/K.

²⁷ Nr inw. MHK-Fs17014/IX.

²⁸ Nr inw. MHK-Fs3152/IX.

²⁹ Nr inw. MHK-Fs3154/IX.

³⁰ Numery inw. MHK-Fs5282/IX, MHK-Fs5283/IX.

³¹ Nr inw. MHK-Fs522/IX.

³² Nr inw. MHK-Fs5418/IX.

Stoisko z koronkowymi serwetkami na Rynku Głównym, fot. Agencja Fotograficzna Światowid, 1935; w zbiorach MK, nr inw. MHK-Fs3171/IX

238

spożywczych przez klientki, podejmowania przez nie decyzji co do kupna, dobicia targu i inkasowania należności³³.

Zdjęcia utrwalały wygląd sprzedawców i klientów. Te najstarsze pokazują przekupniów z daleka, nie widać więc szczegółów ich okryć. Tu pomocą służą serie fotografii typów krakowskich wykonane w atelier fotograficznym (na rogu Rynku Głównego i ulicy św. Jana) przez Ignacego Kriegera. Autor uwiecznił fizjonomię i stroje mieszkańców podkrakowskich wsi dostarczających towary na miejskie targi³⁴. Zimą zarówno kobiety, jak i mężczyźni ubierali się ciepło, widzimy liczne warstwy odzieży chroniące ich od chłodu, gdy godzinami prawie w bezruchu oczekiwali na klientów. Od zabrudzenia stroje chroniły fartuchy lub chałaty. Na głowy przekupki nakładały chusty, a sprzedawcy czapki lub nieco znoszone kapelusze. Prawdopodobnie jedno z pierwszych wizerunków uczestników targu pochodzi z 1906 roku. Na tle północnych obrzeży Rynku Głównego w podcieniach Sukiennic nieznany autor uwiecznił parę w stroju regionalnym. Kobieta założyła jasną sukienkę o drobnym wzorze, wysokie buty, na ramiona narzuciła kraciastą chustę, mężczyzna ubrał jasną koszulę, ciemną, długą kamizelkę, a na głowę czapkę³⁵. Zdjęcia wykonane w międzywojniu zazwyczaj przez fotoreporterów Agencji Fotograficznej Światowid ukazują więcej detali. Mamy wrażenie, jakbyśmy podglądali

te osoby. Możemy dostrzec cechy fizyczne, np. cerę smagłą od wielogodzinnego przebywania na powietrzu, mrozie i palącym słońcu, rysy twarzy, często ostre i charakterne. Widzimy spojrzenia, mimikę i miny: dziarskie, znudzone lub z wyraźnymi oznakami zmęczenia. Kobiety często odznaczały się słusznymi kształtami, być może ze względu na siedzący tryb pracy, w pewnym sensie przywiązanie do swojego straganu. Mimo upływu lat nie zmieniło się narzucanie na głowy i ramiona chust, najczęściej kraciastych. W cieplejszej porze roku można było podziwiać barwne, marszczone spódnice i wyszywane gęsto cekinami gorsety dziewcząt. Zwłaszcza młode sprzedawczynie stroiły się, zakładały barwne chustki i ciemne kaftany lub kamizelki i kraciaste fartuchy. Inne nosiły suknie w paski lub kwiaty, jasne fartuchy i kolorowe chustki³⁶. Łatwo odróżnić przygodne, skromnie ubrane sprzedawczynie od królujących tam strojnych przekupek, które zajmowały stałe miejsca i niechętnie je ustępowały³⁷. Zimą ubiory traciły na urodzie, a zyskiwały na walorach funkcjonalnych. Kobiety zakładały płaszcze lub kożuchy, a na głowę czapki, opatulaly się szalikami. Mężczyźni nosili ciemne spodnie lub pumpy, kurtki gładkie lub z futrzanym kołnierzem, ewentualnie podniszczone marynarki. Całości dopełniał kaszkiet albo kapelusz³⁸. Garderoba mężczyzn zazwyczaj nie zwracała większej uwagi z pewnymi wyjątkami. Kramarze oferujący towary bławne i odzież wyróżniali się schludniejszym odzieniem³⁹. Poza tym na niektórych zdjęciach utrwalono sprzedawców w strojach regionalnych⁴⁰. Wiąże się to z akcją prowadzoną przez władze miasta w okresie II Rzeczypospolitej, a zwłaszcza w czasie Dni Krakowa, polegającą na promocji podwawelskiego grodu za pomocą akcentów folklorystycznych. Jeden z nich stanowił strój ludowy sprzedawców prowadzących stoiska w miejscach uczęszczanych przez zwiedzających. Widać, że niektórym pomysł przypadł do gustu, a być może widzieli w tym dobry chwyt marketingowy, przyciągający turystów i miejscowych klientów⁴¹. W przypadku tych ostatnich nawet na zdjęciach ukazujących tłum zaskakująco łatwo odróżnić ich od sprzedawców po łagodniejszych rysach twarzy, elegantszym, acz skromnym odzieniu i nakryciu głowy. Klientami były najczęściej kobiety, mieszkanki samodzielnie dokonujące zakupu, jak również gosposie i służące wysłane przez swoje chlebowadczynie po sprawunki⁴².

³³ Numery inw. MHK-Fs3151/IX, MHK-Fs3156/IX, MHK-Fs3162/IX, MHK-Fs3165/IX–MHK-Fs3171/IX, MHK-Fs5333/IX, MHK-Fs5283/IX, MHK-Fs5412/IX.

³⁴ Numery inw. MHK-4452/K, MHK-4456/K, MHK-4459/K, MHK-4468/K–MHK-4470/K, MHK-4480/K, MHK-4685/K, MHK-Fs12609/IX, MHK-Fs12610/IX, MHK-Fs16731/IX, MHK-Fs16734/IX.

³⁵ Nr inw. MHK-Fs15647/IX.

³⁶ Numery inw. MHK-2294/N/2, MHK-Fs3165/IX, MHK-Fs5333/IX, MHK-Fs5262/IX, MHK-Fs17919/IX, MHK-Fs18714/IX, MHK-Fs3165/IX, MFHK-Fs3171/IX.

³⁷ Nr inw. MHK-Fs5365/IX.

³⁸ Numery inw. MHK-Fs5261/IX, MHK-Fs5357/IX, MHK-Fs5358/IX, MHK-Fs5364/IX, MHK-Fs5361/IX, MHK-Fs3163/

IX, MHK-Fs5402/IX/1.

³⁹ Nr inw. MHK-Fs3168/IX.

⁴⁰ Numery inw. MHK-Fs3166/IX, MHK-Fs3169/IX, MHK-Fs3170/IX, MHK-Fs3174/IX, MHK-Fs3177/IX.

⁴¹ Archiwum Narodowe w Krakowie (dalej cyt. ANK), Komisariat Targowy w Krakowie, sygn. KTK 29/96/146, niepag. Pismo handlarzy zrzeszonych w Polskim Związku Zawodowym Pracowników Fizycznych i Umysłowych w Krakowie do prezydenta miasta Mieczysława Kaplickiego z 29 kwietnia 1938 r.; Mysionowa Aldona: *Kobieta w handlu targowym. W: Zatrudnienie kobiet w handlu na terenie miasta Krakowa*. Red. Lidia Kozakówna. Kraków 1938, s. 91.

⁴² Numery inw. MHK-Fs3156/IX, MHK-Fs3161/IX, MHK-Fs3165/IX, MHK-Fs1009/IX.

Targ na Rynku Głównym, fot. Agencja Fotograficzna Światowid, 1939; w zbiorach MK, MHK-Fs3180/IX

Plac targowy na Rynku Głównym odznaczał się najbardziej zróżnicowanym asortymentem, największymi rozmiarami⁴³ i taką też sprzedażą⁴⁴. Podzielony był na strefy handlowe. W pierwszych dekadach XX wieku w centralnie ulokowanych Sukiennicach nabywano towary luksusowe i regionalne. Od strony ulicy św. Jana handlowano ludo-

wymi wyrobami włókienniczymi i z drewna, nieco dalej na wschód koronkami i tkaninami lnianymi. W północno-zachodnim narożniku nabywano produkty gospodarstwa domowego. Od strony linii C–D sprzedawano towary spożywcze, w centralnej części pierzei pieczywo i nabiał. W okolicach wieży Ratuszowej oferowano żywy i bity drób. Od strony kościoła Mariackiego mieściły się stragany z kwiatami oraz owocami. Podział ten potwierdzają wspomnienia i relacje mieszkańców, jak również zachowany materiał fotograficzny⁴⁵.

Wdzięcznym tematem okazały się wyjątkowo często utrwalane wieńczarki, czyli sprzedawczynie kwiatów i ich stoiska, o których wzmiankowano już w XIV wieku. Kwiatami handlowano cały rok, a asortyment zmieniał się w zależności od sezonu⁴⁶. Znalazło to odzwierciedlenie w fotografiach, głównie z okresu międzywojennego. Wiosną na głównym krakowskim targu dominowały bazy, bzy, żonkile, hiacynty, lilie, latem niezliczone gatunki kwiatów układanych w bukiety i oferowanych luzem, późną jesienią chryzantemy, a zimą choinki oraz kwiecie sztuczne i suszone⁴⁷. Te ostatnie można było kupić również od sezonowych sprzedawców pod arkadami Sukiennic⁴⁸. Stanowiska kwiaciarek mimo upływu lat wyglądały podobnie. Wiadra z kwiatami, wielkie garnki lub misy, nierzadko obtłuczone, stały na ziemi lub na stołeczkach⁴⁹. Kwiaty sprzedawały również przygodne osoby. Fotografia reporterów Agencji Fotograficznej Światowid z 1938 roku ukazuje rząd kobiet pod pomnikiem Adama Mickiewicza, przed którymi na bruku spoczywały donice. Rośliny ozdobne na tej swoistej giełdzie niestety swoim wyglądem nie zachęcały do zakupu⁵⁰. Stoiska z kwiatami na krakowskim Rynku, zarówno latem, jak i zimą, wielokrotnie uwieczniał Henryk Hermanowicz⁵¹.

Ze stałego asortymentu targu u podnóża Sukiennic niezwykle malowniczo prezentowały się owoce. Na licznych zdjęciach widać kosze leżące na drewnianych stołach i ławach, wypełnione piętrzącymi się wysoko jabłkami i gruszkami⁵². Na innych dostrzec można winogrona, jeżyny, wi-

⁴³ W latach trzydziestych XX w. mieściły się 102 stałe stanowiska, 168 okresowych, co dawało razem 270 stanowisk, możliwości sięgały nawet 400. ANK, Akta Miasta Krakowa, sygn. Kr 5179, niepag. Koncept pisma Urzędu Wojewódzkiego Krakowskiego w sprawie zaopatrzenia miasta Krakowa. Dokument sporządzono w 1938 r.

⁴⁴ Rocznie (lata trzydzieste XX w.) na Rynku Głównym sprzedawano 130 ton chleba, 240 tys. litrów mleka, 13,4 ton masła, 4 tony sera, prawie 57 tys. jaj, ponad 100 tys. sztuk drobiu, 11 ton wędlin, 300 ton owoców. ANK, Akta Miasta Krakowa, sygn. Kr 5179, niepag. Place targowe. Dokument sporządzono w 1938 r.

⁴⁵ ANK, Archiwum Wolnego Miasta Krakowa, sygn. WMK VI-22. Projekt stanowczego przekupniów rozłożenia, s. 588–589; Meus Konrad: Wolne Miasto Kraków – przykład monokultury gospodarczej. W: *Rzeczpospolita Krakowska 1815–1846. Materiały z sesji naukowej 23 maja 2015 roku*. Red. Jerzy Wyrozumski. Kraków w Dziejach Narodu, nr 35. Kraków 2016, s. 42–43; Socha Tadeusz: *W kregu lampy naftowej*. Kraków 1962, s. 42, 131; Mysonowa Aldona: *Kobieta w handlu...*, s. 84, 91.

⁴⁶ Mysonowa Aldona: *Kobieta w handlu...*, s. 90–91.

⁴⁷ Numery inw. MHK-Fs5262/IX, MHK-Fs5268/IX, MHK-Fs5301/IX, MHK-Fs5047/IX, MHK-Fs5274/IX, MHK-Fs5276/IX, MHK-Fs5277/IX, MHK-Fs5291/IX.

⁴⁸ Nr inw. MHK-Fs5279/IX.

⁴⁹ Numery inw. MHK-7048/N/1, MHK-Fs13523-IX/404, MHK-Fs5263/IX, MHK-Fs5269/IX, MHK-Fs5272/IX, MHK-Fs5281/IX, MHK-Fs5284/IX, MHK-Fs5308/IX.

⁵⁰ Nr inw. MHK-Fs5287/IX.

⁵¹ W zbiorach Muzeum Krakowa zachowało się wiele negatywów Henryka Hermanowicza, na których uwieczniono stoiska z kwiatami. Podano numery wyłącznie tych uchwyconych z bliska. Numery inw. MHK-1437/N/3, MHK-1440/N/2-3, MHK-1471/N/1-2, MHK-1502/N/1, MHK-1555/N/1-3, MHK-1934/N/1, MHK-1638/N/1, MHK-1638/N/3, MHK-2060/N/2, MHK-2190/N/1, MHK-8603/N/334.

⁵² Numery inw. MHK-Fs522/IX, MHK-Fs1009/IX, MHK-Fs3151/IX, MHK-Fs3162/IX, MHK-4395/N/3, MHK-4396/N/2, MHK-4396/N/3.

Stoiska z owocami na Rynku Głównym, fot. Tadeusz Cyprian, 1936; w zbiorach MK, nr inw. MHK-Fs522/IX

śnie, arbuzy oraz śliwki⁵³. Przestrzeń handlową przekupki dzieliły ze sprzedawcami wiklinowych i drewnianych mebli: foteli, krzeseł, taboretów, stolików, kwietników oraz koszy⁵⁴. Nieco dalej od strony północnej oferowano artykuły gospodarstwa domowego⁵⁵. Na zdjęciu wykonanym w 1935 roku z piętra Sukiennic widać drewniane akcesoria kuchenne: wałki, łyżki, tłuczki, szatkownice, krzesła, miotły i młotki. Nieopodal można było kupić tkaniny. Bele przeważnie lnianych i bawełnianych materiałów leżały na skrzynkach lub pudełkach stojących wprost na ziemi⁵⁶. Natomiast na urządzonych estetyczniej stoiskach oferowano wyroby koronczarskie, które przyciągały przede wszystkim

polskich turystów, ale też z zagranicy⁵⁷. Nie tylko same stragany prezentowały się nienagannie, ale również sprzedawcy. Zachowało się ujęcie, na którym mężczyzna w lnianym stroju pokazuje chustę regionalną wykonaną z tego samego materiału. W pewnym sensie jego ubiór stanowił swoistą reklamę stoiska⁵⁸.

Od strony zachodniej odbywał się targ żywności. Fotografie wykonane przez reporterów Agencji Fotograficznej wiatowid utrwaliły widok z pierwszego piętra Sukiennic na przekupki i rozstawione stragany oraz ławy z nabiałem i pozostałymi artykułami spożywczymi, przy których panował zawsze duży ruch⁵⁹.

Na innym zdjęciu ujęto kobiety stojące w rzędzie blisko siebie przed stołem⁶⁰, na kolejną handlarkę przycupniętą nad koszem z jajkami wyściełanym słomą⁶¹. Na zbliżeniu dostrzec można sery, kamionkowe dzbany ze śmietaną, bańki na mleko, niektóre pełne, inne już puste, porzucone na ziemi⁶². Klientki oglądały sery, próbowały mleko z metalowych garnuszków⁶³. Warto zwrócić uwagę, że nabiał sprzedawały wyłącznie kobiety. W przypadku drobiu stosunek płci dzielił się pół na pół. Pod tym względem zróżnicowanie handlarzy zależało od branży i asortymentu. Generalnie kobiety sprzedawały produkty spożywcze, a mężczyźni przemysłowe. Praca w handlu targowym była silnie sfeminizowana. Kobiety na krakowskich targowiskach zajmowały od 43 do 100 procent stanowisk, przy czym na Rynku

⁵³ Numery inw. MHK-Fs3154/IX, MHK-Fs15828IX.

⁵⁴ Nr inw. MHK-Fs3176/IX.

⁵⁵ Nr inw. MHK-Fs5360/IX.

⁵⁶ Nr inw. MHK-Fs3172/IX.

⁵⁷ Numery inw. MHK-Fs3169/IX–MHK-Fs3171/IX, MHK-Fs5370/IX, MHK-Fs5372/IX.

⁵⁸ Nr inw. MHK-Fs3168/IX.

⁵⁹ Numery inw. MHK-Fs5349/IX, MHK-Fs5371/IX.

⁶⁰ Nr inw. MHK-Fs5328/IX, MHK-Fs5348/IX.

⁶¹ Nr inw. MHK-Fs5330/IX.

⁶² Numery inw. MHK-Fs5356/IX, MHK-Fs5332/IX.

⁶³ Nr inw. MHK-Fs5331/IX.

Sprzedaż nabiału pod wieżą Ratuszową na Rynku Głównym, fot. Agencja Fotograficzna Światowid, 1938; w zbiorach MK, nr inw. MHK-Fs5371/IX

Głównym stanowiły 59 procent sprzedawców⁶⁴. Na fotografiach uchwyciono angażowanie dzieci do pracy. Na jednej z nich dziewczynka, zapewne córka handlarzy, nakładała jabłka na szalkę wagi, obok niej stały kosze z owocami. Widząc taki obraz, łatwiej zrozumieć, dlaczego tak często zawód przekupki dziedziczono. Rodzice, którzy nie mieli z kim zostawić swoich pociech, brali je ze sobą na targ, a dzieci, pomagając im od najmłodszych lat, przyzwyczajali się do tej niełatwej pracy⁶⁵.

Trudno uwierzyć, że jeszcze 80 lat temu w pobliżu wieży Ratuszowej sprzedawano kury, koguty, indyki i gęsi. Wzrost ten musiał ciekawić fotografów i reporterów Agencji Fotograficznej Światowid, gdyż zachowało się kilkadziesiąt zdjęć przybliżających specyficzny klimat handlu drobiem. Największe zaniepokojenie wzbudzały zakupy gęsiny na dzień św. Marcina (11 listopada). Seria zdjęć przedstawia ptaki trzymane w rękach przez sprzedawców, wystawiające główki z tobołków wypchanych słomą przewieszonych na plecach sprzedawców lub otulone chustami. Niektóre spokojnie siedziały lub leżały na rozścielonej na bruku słomie, inne w drewnianych koszach i kojcach, w których były dostarczone na targ⁶⁶. Utrwalono też klientki po dokonaniu transakcji dumnie dzierżące dorodne i tłuściutkie gęsi⁶⁷.

Ogromnym zainteresowaniem cieszył się handel okolicznościowy, w tym związany ze świętami kościelnymi. Przed Niedzielą Palmową targ gęstniał od handlarzy sprzedających z ręki lub z prowizorycznych stoisk palmy, baze,

tatarak i kwiaty⁶⁸. Tuż przed Wielkanocą wyrastały licznie stragany, na których oferowano ozdoby, baranki, „japoński kit” (rodzaj słodczy), ale też wędliny⁶⁹. Stoiska świąteczne, zwłaszcza te, na których oferowano wyborne kiełbasy, szynki lub boczek, różniły się od tych całorocznych estetyczniejszym wyglądem. Handlarze ozdabiali je gałązkami choiny, aby w ten sposób przyciągnąć bardziej wymagających klientów⁷⁰. Jesienią mieszkańcy podkrakowskich wiosek przynosili na targi grzyby. Tym razem kocie łby Rynku Głównego pokrywały dywany suszonych borowików, podgrzybków i opieńek. Niektórzy sprzedawcy oferowali wianki z suszonych grzybów przewieszane przez

⁶⁴ Mysionowa Aldona: *Kobieta w handlu...*, s. 86–87.

⁶⁵ Ibidem, s. 86–89, 93–94. Numery inw. MHK-Fs3153/IX, MHK-Fs5261/IX.

⁶⁶ Numery inw. MHK-Fs5336/IX–MHK-Fs5346/IX, MHK-Fs5353/IX, MHK-Fs5354/IX, MHK-Fs5362/IX, MHK-Fs5363/IX, MHK-Fs5367/IX, MHK-Fs538/IX.

⁶⁷ Numery inw. MHK-Fs5350/IX–MHK-Fs5352/IX.

⁶⁸ Numery inw. MHK-Fs5261/IX, MHK-Fs5263/IX, MHK-Fs5266/IX, MHK-Fs5301/IX.

⁶⁹ Numery inw. MHK-Fs5053/IX, MHK-Fs5062/IX, MHK-Fs5064/IX–MHK-Fs5070/IX.

⁷⁰ Numery inw. MHK-Fs5050/IX–MHK-Fs5052/IX, MHK-Fs5061/IX.

Targ drobiu na Rynku Głównym, fot. Agencja Fotograficzna Światowid, 1928; w zbiorach MK, nr inw. MHK-Fs5339/IX

Sprzedaż palm wielkanocnych na Rynku Głównym, fot. Agencja Fotograficzna Światowid, 1926; w zbiorach MK, nr inw. MHK-Fs5261/IX

Sprzedaż wędlin na Rynku Głównym przed Wielkanocą, fot. Agencja Fotograficzna Światowid, lata dwudzieste XX w.; w zbiorach MK, nr inw. MHK-Fs5052/IX

rękę, inni tradycyjnie w koszykach⁷¹. Przed Zaduszkami prowadzono sprzedaż lampek, wieńców i kwiatów na groby. Okolice Sukiennic tonęły wówczas w różnokolorowych chryzantemach, dowożonych wozami opatulonymi słomą, aby uchronić rośliny przed przemarznięciem⁷². Od połowy grudnia na krakowskim Rynku odbywał się jarmark bożonarodzeniowy. Od ulicy Siennej po kościół św. Wojciecha wyrastał las ściętych choinek. Nieopodal prowadzono sprzedaż gałązek, wieńców i ozdób. Na fotografiach dostrzeżemy stragany obwieszane łańcuchami, bombkami o różnych kształtach, cukierkami, anielskim włosiem i sztucznymi kwiatami. Poza tym każdy mógł wypatrzeć na nich i wybrać idealny prezent na gwiazdkę⁷³.

Obnośna sprzedaż grzybów na krakowskim Rynku, fot. Agencja Fotograficzna Światowid, 1934; w zbiorach MK, nr inw. MHK-Fs5364/IX

Ogrom zdjęć z różnych lat (przeszło 60 fotografii), jak również wspomnienia pamiątnikarskie i informacje prasowe świadczą o wielkiej popularności i przyzwyczajeniu krakowian do zakupów przedświątecznych na głównym placu miejskim⁷⁴.

Na Rynku krakowskim poza ładnie przystrojonymi straganami z kuszącym asortymentem pojawiali się sprzedawcy obnośni. Oferowali to, na co panowało aktualnie zapotrzebowanie, jak chociażby smolaki, czyli drewnienka na podpałkę. Proponowali wyroby ludowe, galanterię, artykuły gospodarstwa domowego i zabawki, a turystom widokówki i drobne pamiątki⁷⁵. Generalnie zbywano wszelkie produkty o powszechnym zastosowaniu, a jednocześnie o niewielkich gabarytach, mogące zmieścić się w pudełku zawieszonym na szyi lub w koszu czy walizie. Czasami sprzedawcy byli wręcz obwieszani krawatami czy sznurowadłami. Sprzedają

⁷¹ Numery inw. MHK-Fs5357/IX–MHK-Fs5359/IX, MHK-Fs5364/IX, MHK-Fs5361/IX.

⁷² Numery inw. MHK-Fs5306/IX, MHK-Fs5309/IX, MHK-Fs5291/IX, MHK-Fs5293/IX, MHK-Fs5294/IX, MHK-Fs5296/IX, MHK-Fs5268/IX, MHK-Fs5291/IX.

⁷³ Numery inw. MHK-Fs3163/IX, MHK-Fs4893/IX, MHK-Fs5303/IX, MHK-Fs5305/IX, MHK-Fs5416/IX, MHK-Fs5417/IX, MHK-Fs5420/IX–MHK-Fs5462/IX, MHK-Fs8508/IX, MHK-Fs5390IX, MHK-Fs5375IX, MHK-Fs5402IX/1, MHK-Fs5374/IX/1-2, MHK-Fs5378/IX, MHK-Fs5399/IX, MHK-

-Fs5401/IX–MHK-Fs5412/IX, MHK-Fs5385/IX–MHK-Fs5396/IX, MHK-2294/N/3, MHK-Fs5421/IX–MHK-Fs5462/IX.

⁷⁴ Kozioł Andrzej: *Na krakowskim Rynku: historia i obyczaje od lokacji do czasów najnowszych*. Kraków 2007, s. 91–92; Brzoza Czesław: *Kraków między wojnami. Kalendarium 28 X 1918–6 IX 1939*. Kraków 1998, s. 81.

⁷⁵ Numery inw. MHK-Fs1004/IX, MHK-Fs1008/IX, MHK-Fs1013/IX, MHK-Fs1014/IX, MHK-Fs5313/IX–MHK-Fs5318/IX, MHK-Fs5364/IX, MHK-Fs5365/IX, MHK-Fs5320/IX, MHK-Fs5365IX.

Handel chryzantemami przed uroczystościami Wszystkich świętych na Rynku Głównym, fot. Agencja Fotograficzna Światowid, lata trzydzieste XX w.; w zbiorach MK, nr inw. MHK-Fs5294/IX

tą zajmowali się głównie najbiedniejsi, bezrobotni, drobni kupcy, którzy na skutek kryzysu gospodarczego utracili stałą pracę, lub mieszkańcy przeludnionych wsi przybywający do miast w poszukiwaniu zarobku⁷⁶.

Na żadnym placu targowym nie mogło zbraknąć stoisk z ciepłymi przekąskami, które wielki miłośnik Krakowa i jego kultury, Adam Chmiel, nazywał kuchniami „pod słońcem”⁷⁷. W zimne dni popularnością cieszyły się zupy, a zwłaszcza barszcz, bigos, flaki, poza tym kaszanka, kasza z kapustą, gotowana kukurydza i faryny, czyli różne rodzaje mięs. Z posiłków korzystały w porze obiadowej straganiarki, dorożkarze, tragarze, woźnice, jak również przechodnie. Spożywano je w prymitywnych warunkach. Obiad podawano w glinianych miskach, niejednokrotnie bez sztućców, jedzono więc palcami. Konsumpcji towarzyszyły śmiechy, rozmowy, a nierzadko kłótnie, gdyż strawę nieraz „zakrapiano”, choć spożycie alko-

holu na placu było surowo zabronione. Z czasem pojawiły się stragany z prażonymi orzechami i kasztanami⁷⁸. Dzięki fotografiom wykonanym przez fotoreporterów Agencji Fotograficznej Światowid wiemy, jak wyglądał jeden z nich. Poza piecykiem i wagą na stoliku leżały skrzynki, orzechy kokosowe, papierowe torebki i latarnia z napisem „orzeszki świeżo pieczone”⁷⁹. Prawdopodobnie tematyka ta nie zaciekała fotografów, gdyż nie znalazła szerszego odzwierciedlenia w dokumentacji fotograficznej.

W 1948 roku zlikwidowano targowisko na płycie Rynku Głównego. Od strony zachodniej uruchomiono parking dla coraz większej liczby odwiedzających miasto turystów, ale też osób załatwiających sprawunki w centrum⁸⁰. Dotychczasowe miejsce straganów i przekupek zajęły samochody⁸¹. Na negatywach autorstwa Henryka Hermanowicza zauważyć można, że od strony północno-wschodniej działały jed-

⁷⁶ ANK, Izba Przemysłowo-Handlowa w Krakowie, sygn. IPHKr 29/318/27, k. 63. Protokół z posiedzenia plenarnego Izby Przemysłowo-Handlowej w Krakowie, które odbyło się 21 marca 1932 r.; Szyszkowski Mikołaj: *Handel domokrężny i uliczny*. Warszawa 1937, s. 18–28, 37–38; Chodorowski Jan: *Struktura wewnętrznego handlu towarowego w Polsce*. Warszawa 1938, s. 77–78.

⁷⁷ Adamczewski Jan: *Ech mój Krakowie*. Kraków 1980, s. 203.

⁷⁸ *Wspomnienia Ambrożego Grabowskiego*. T. 2. Wyd. Stanisław Estreicher. Biblioteka Krakowska, nr 41. Kraków 1909, s. 290–292; Drobner Bolesław: To już tak dawno. W: *Kopiec wspomnień*. Red. Władysław Bodnicki. Wyd. 2 poszerz. Kraków 1964, s. 7; Kolberg

Oskar: *Lud – jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce*. Seria. 5. *Krakowskie*. Cz. 1. Kraków 1871, s. 134; Girtler Kazimierz: *Opowiadania*. T. 1. *Pamiętnik z lat 1803–1831*. Oprac. Zbigniew Jabłoński, Jan Staszek. Kraków 1971, s. 304; Krygowski Władysław: *W moim Krakowie nad wczorajszą Wisłą*. Kraków 1980, s. 263; Adamczewski Jan: *Ech mój Krakowie...*, s. 203–204.

⁷⁹ Numery inw. MHK-Fs-5315/IX, MHK-Fs-5325/IX.

⁸⁰ *Dalsza modernizacja dróg i placów*. „Dziennik Polski” 1964, nr 222, z 18 września, s. 6.

⁸¹ Nr inw. MHK-Fs13523/IX/399.

Sprzedaż choinek przed Bożym Narodzeniem u podnóża Sukiennic, fot. Agencja Fotograficzna Światowid, 1934; w zbiorach MK, nr inw. MHK-Fs5453/IX

Stragan z prażonymi orzechami, fot. Agencja Fotograficzna Światowid, lata trzydzieste XX w.; w zbiorach MK, nr inw. MHK-Fs-5325/IX

nak nieliczne stoiska, na których oferowano owoce ułożone w stosy na wiklinowych tacach oraz stragany z kwiatami⁸². Kadry Daniela Zawadzkiego z końca 1962 roku dokumentują plac w trakcie remontu. Zachowało się na nim kilka stołów handlowych⁸³. Poza tym pozostały pojedyncze stragany z preclami krakowskimi i karmą dla gołębi. Utrwaliły to fotografia Henryka Hermanowicza i negatyw Daniela Zawadzkiego⁸⁴.

Rynek Główny posiadał dwa place pomocnicze. Pierwszy z nich, Mały Rynek, zwany niegdyś *Forum antiquum*

Targ owocowy na Rynku Głównym, fot. Henryk Hermanowicz; lata pięćdziesiąte – sześćdziesiąte XX w.; w zbiorach MK, nr inw. MHK-4395/N/3

(Starym Rynkiem), być może jeszcze w czasach przedlokacyjnych pełnił funkcje handlowe. Po wytyczeniu Rynku Głównego stał się jego placem pomocniczym⁸⁵. Kupczono tu początkowo tym, co nie znalazło miejsca na głównym miejskim targowisku oraz towarami mało reprezentacyjnymi. Od XVI wieku prowadzono zbyt przedmiotów używanych, stąd coraz częściej zwano go tandetą. W drugiej połowie XVIII wieku handel starzyzną ustąpił sprzedaży mięsa, wędlin i ryb. Zmianie uległa wówczas nazwa na Rynek Rzeźniczy. W latach dwudziestych XIX wieku rzeźników przeniesiono na plac Szczepański, a następnie do nowo wybudowanych, nowoczesnych jatek dominikańskich⁸⁶. Zmianie uległ wówczas asortyment Małego Rynku, ulokowano na nim stragany owocowo-warzywne, dzięki którym

⁸² Numery inw. MHK-4395/N/3, MHK-4396/N/2, MHK-4396/N/3.

⁸³ Nr inw. MHK-Fs21013/IX/22.

⁸⁴ Numery inw. MHK-Fs21740/IX/542, MHK-2195/N/1.

⁸⁵ Mitkowski Józef: *Kraków lokacyjny*. W: *Kraków – studia nad rozwojem miasta*. Red. Jan Dąbrowski. Kraków 1957, s. 134.

⁸⁶ Chmiel Adam: *Szkice krakowskie*. Biblioteka Krakowska, nr 100. Kraków 1947, s. 186. Ten sam tekst *Plac Szczepański przed 100 laty* autor opublikował w Dodatku Literacko-Naukowym do „Ilustrowanego Kuriera Codziennego” 1925, nr 40, z 9 lutego.

Plac targowy na Małym Rynku, autor fotografii nieznany, przełom XIX i XX w., odbitka Józef Lewicki; w zbiorach MK, nr inw. MHK-Fs21366/IX/4

plac ten zyskał wiele uroku⁸⁷. W okresie Wolnego Miasta Krakowa na Małym Rynku znajdowały się 24 kramy zajmowane przez płócienników, drelicharzy, solarzy i wytwórców magierek (czapek). W sumie stragany zajmowało 60 sprzedawców, dwie trzecie z nich stanowili obywatele Rzeczypospolitej Krakowskiej, a pozostali przyjeżdżali z Galicji lub Królestwa Polskiego⁸⁸. Dla znanego krakowskiego historyka sztuki, Franciszka Kleina, stał się jednym z najciekawszych miejsc w Krakowie⁸⁹. Obraz targu szczelnie wypełnionego rzędami drewnianych bud, stoisk, wozów i pojedynczych stanowisk utrwalono na zaledwie dwóch fotografiach, będących w zbiorach Muzeum Krakowa⁹⁰.

Na zdjęciu wykonanym w 1900 roku przez Amalię lub Natana Kriegerów uchwyciono na użytkowanych przez wiele lat kramach znamiona zrunderowania. Zniszczone miej-

sca, zwłaszcza daszki, łątano papą lub drewnianymi deszczułkami⁹¹. Kadry zarejestrowały również przedsiębiorstwa i lokale gastronomiczne wokół placu, jak handel artykułami religijnymi Juliusza Kurkiewicza w wikarówce⁹², a następnie kilka lat później w tym samym miejscu sklep kolonialny Jakuba Barberowskiego z szynkiem o nazwie Barbera, przedsiębiorstwo handlowe tej samej branży oraz z działem win H. Fritscha po przeciwnej stronie placu czy restaurację Zegadłowicza na rogu ulicy Szpitalnej⁹³. Targ prężnie funkcjonował do początku XX wieku. Wszystko zmieniło się w 1913 roku wraz z poprowadzeniem torów tramwajowych przez środek placu. Wbrew powszechnym opiniom handel nie zniknął zupełnie, co potwierdzają fotografie, jak również obwieszczenie urzędowe z 1927 roku⁹⁴. Jego skala ograniczyła się jednak do zaledwie kilku stoisk. Być może

⁸⁷ Rogóż Jan: *Mały Rynek*. „Kraków” 2013, nr 11, s. 40.

⁸⁸ ANK, Archiwum Wolnego Miasta Krakowa, sygn. WMK VI-22. Projekt stanowczego przekupniów rozłożenia, s. 590; Meus Konrad: *Wolne Miasto...*, s. 43–44.

⁸⁹ Klein Franciszek: *Notatnik krakowski*. Kraków 1965, s. 25.

⁹⁰ Numery inw. MHK-Fs1194/IX-9, MHK-Fs21366/IX-4. Niewielka liczba zachowanych fotografii związana jest z faktem, że funkcjonowanie targu na Małym Rynku zakończyło się, nim tematyka ta zyskała zainteresowanie fotografów i reporterów. W kolejnych latach pojedyncze

stoiska na jego płycie nie stanowiły już atrakcyjnego motywu zdjęć.

⁹¹ Nr inw. MHK-256/K.

⁹² Ibidem.

⁹³ Numery inw. MHK-Fs-548/IX, MHK-Fs3203/IX, MHK-Fs4486/IX; Rogóż Jan: *Mały Rynek...*, s. 42.

⁹⁴ *Obwieszczenie z 25 V 1927 r. w sprawie oznaczania przedmiotów sprzedaży na placach targowych, unormowania czasu trwania oraz godzin wykupu przez handlarzy*. „Dziennik Rozporządzeń dla Stoł. Król. Miasta Krakowa” 1927, nr 5, s. 194–195.

komisarze targowi kierowali tu przekupki, dla których nie starczyło miejsca na głównym miejskim targu. Zdjęcia wykonane w drugiej połowie lat dwudziestych XX wieku przez Jana Bułhaka, fotoreporterów Agencji Fotograficznej Światowid oraz nieznanego autora ukazują na zachodniej pierzei placu pojedyncze ławy i stoiska ze sprzedażą owoców⁹⁵. Liczba straganów na Małym Rynku sukcesywnie zmniejszała się, aż handel zupełnie na nim zamarł. Na fotografii wykonanej w 1934 roku przez reportera Agencji Fotograficznej Światowid widać pusty plac, przez środek którego prowadzą tory⁹⁶. Tradycję targową próbowano reaktywować po II wojnie światowej, kiedy to ówczesni dygnitarze zezwolili na wystawienie paru kramów z owocami. Handel ten nie przyjął się i z czasem z niego zrezygnowano. W 1953 roku torowisko zlikwidowano, a przestrzeń zaadaptowano, podobnie jak Rynek Główny i plac Szczepański na parking oraz postój taksówek, co potwierdzają zdjęcia Henryka Hermanowicza⁹⁷. Z czasem wokół placu powstały kawiarnie i restauracje, na Mały Rynek znów wrócił gwar i koloryt. Zwłaszcza w porze letniej plac nabierał barw dzięki widocznym na kolorowych fotografiach wielobarwnym parasolkom. Nie był to jednak ten sam gwar, jakim żyło to miejsce przed I wojną światową⁹⁸. Obecnie handel na Małym Rynku odbywa się okazjonalnie w ramach imprez okolicznościowych.

Plac Szczepański był jednym z większych i ważniejszych krakowskich targowisk. Jego metryka sięgała początku XIX wieku, kiedy to władze municypalne podjęły zakrojoną na szeroką skalę akcję porządkowania przestrzeni miasta. W 1802 roku wyburzono zniszczony kościół św. Szczepana i kaplicę św. Macieja i św. Mateusza. Nieco później zlikwidowano przyległy cmentarz parafialny oraz zabudowania kolegium jezuickiego. Uzyskaną przestrzeń przeznaczono na park miejski. Pomysł ten okazał się chybiony i w 1818 roku utworzono targowisko⁹⁹. Początkowo pełniło funkcję pomocniczą względem Rynku Głównego i kierowano tu wozy z towarem, które nie pomieściły się na jego płycie¹⁰⁰. Czasowo przenoszono tu stragany i kramy z innych

placów targowych, głównie tych, które ucierpiały w wyniku nawiedzających miasto pożarów. Jako pierwsze trafiły tu jatki mięsne z Małego Rynku, następnie spod klasztoru Dominikanów, a także z Kleparza¹⁰¹. Ulokowano tu część straganów spod Sukiennic, głównie z jarzynami, owocami, ziołami, nabiałem oraz krupników (sprzedawców kaszy) i garnarzy. Znaczną część placu zajmowały ciasno ustawione stoły z chlebem prądnickim, krowoderskim i pędzichowskim. Asortyment na placu Szczepańskim stawał się coraz bardziej zróżnicowany. W długim rzędzie kramów w zachodniej części placu oferowano mydło, mąkę, kasze, sól, nasiona, słoninę oraz garnki. Poza tym sprzedawano tu węgiel i materiały opałowe. W okresie dwudziestolecia międzywojennego władze miasta wraz z Komisariatem Targowym przeznaczyły miejsce to na handel wszelkiego rodzaju roślinami, rozsadami i nasionami, warzywami i kiszoną kapustą¹⁰². Przed Bożym Narodzeniem nabywano tu ryby, zarówno żywe, jak i wędzone. W okresie II wojny światowej poza warzywami, pieczywem i nabiałem nielegalnie handlowano tu praktycznie wszystkim. Po zakończeniu okupacji asortyment stał się jeszcze bardziej zróżnicowany, począwszy od mebli, przez dzieła sztuki, po garderobę, lekarstwa i środki higieniczne¹⁰³. Na przełomie lat 1965 i 1966 plac przekształcono w parking dla samochodów osobowych i autokarów turystycznych¹⁰⁴. Kolejna zmiana nastąpiła po czterech dekadach. Mało atrakcyjny plac postojowy z betonowymi donicami zastąpiła reprezentacyjna przestrzeń przeznaczona na imprezy kulturalne.

W zbiorach Muzeum Krakowa znajduje się 25 fotografii, na których utrwalono handel targowy na placu Szczepańskim. Liczba ta pozwala odtworzyć obraz targowiska, asortyment, sprzedawców i klientów oraz zarejestrować zachodzące zmiany. Wydaje się jednak skromna w stosunku do bogatej dokumentacji, jaką poszczycić się może Rynek Główny. Na kliszach szklanych utrwalono obraz targowiska, począwszy od lat sześćdziesiątych XIX wieku. Najstarsze autorstwa Ignacego Kriegera pochodzą z lat 1865–1870, tj. sprzed wybudowania kramów w miejscu obecnie stojące-

⁹⁵ Numery inw. MHK-Fs548/IX, MHK-Fs3203/IX, MHK-Fs8477/IX.

⁹⁶ Nr inw. MHK-Fs8477/IX.

⁹⁷ Numery inw. MHK-Fs13000/IX-627, MHK-5319/N.

⁹⁸ Numery inw. MHK-5320/N, MHK-5321/N, MHK-5322/N.

⁹⁹ Szerzej: Komorowski Waldemar: *Plac Szczepański*. „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 2015, z. 33, s. 193 i nn.; Gaczoł Ewa: *Fotografie związane z placem Szczepańskim w zbiorach Działu Fotografii Krakowskiej Muzeum Historycznego Miasta Krakowa, część 1*. „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 2015, z. 33, s. 297 i nn.; Kawalla Iwona: *Handlowe oblicze placu Szczepańskiego*. „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 2015, z. 33, s. 225–248; Rogóż Jan: *Plac Szczepański*. „Kraków” 2012, nr 9, s. 41; Jakubowski Krzysztof: *Kraków na starych widokówkach*. Kraków 2011, s. 28.

¹⁰⁰ Bieniarzówna Janina: Wielki pożar w 1850 roku. W: *Dzieje Krakowa. T. 3. Kraków w latach 1796–1918*. Red. Janina Bieniarzówna, Jan Małcki. Kraków 1985, s. 198; Demel Juliusz: *Pożar Krakowa w 1850 roku*. Kraków 1952, s. 84, 90; Estreicherówna Maria: *Życie towarzyskie i obyczajowe Krakowa w latach 1848–1863*. Kraków 1968, s. 36–37.

¹⁰¹ ANK, Archiwum Wolnego Miasta Krakowa, sygn. WMK VI-5. Pismo Senatu Rządzącego Wolnego Niepodległego i Ścisłe Neutralnego Miasta Krakowa i Jego Okręgu w sprawie uporządkowania rynków i placów publicznych z 22 lipca 1843 r., s. 359–360; Komisariat Targowy w Krakowie, sygn. KTK 29/96/325, niepag. Rejestr zbiorczy czynszów z realności miejskich placów i kramów miejskich oraz kramów prywatnych na rok 1858/9.

¹⁰² ANK, Komisariat Targowy w Krakowie, sygn. KTK 29/96/327, k. 12–18. Rejestr zbiorczy kramów i placów miejskich kramów prywatnych na rok 1862; Chmiel Adam: *Szkice krakowskie...*, s. 186.

¹⁰³ Chwałba Andrzej: *Dzieje Krakowa. T. 6. Kraków w latach 1945–1989*. Kraków 2004, s. 33.

¹⁰⁴ Numery inw. MHK-2645/N/2, MHK-6684/N.

Targ na placu Szczepańskim, w tle gmach Teatru Starego w Krakowie, fot. Ignacy Krieger, 1865–1870; w zbiorach MK, nr inw. MHK-5398/K

go Pałacu Sztuki. Przedstawiają one dwa zupełnie odmienne oblicza targu. Na jednej z nich ujęto plac Szczepański od strony zachodniej. Od Plant odgradzała go drewniana barierka. Pozbawiony był infrastruktury targowej: kramów i straganów; jedynie w północnej części znajdowała się studnia. Znaczną część niezabudowanego placu zajmowały wozy chłopskie, zarówno wyładowane towarami, jak i puste. Kilka kobiet stojących lub siedzących nad łubiankami oferowało chleb wprost z leżących na ziemi koszy. Wokół wozów i sprzedających widać nielicznych klientów. Podobnie jak w przypadku targu na Rynku Głównym, ten z placu Szczepańskiego Ignacy Krieger utrwalił niejako przy oka-

zji, skupiając uwagę na kościele Karmelitów na Piasku¹⁰⁵. Zauważyć to również można na fotografii Teatru Starego. Na ujęciu wykonanym od strony wylotu ulicy św. Tomasza Krieger zarejestrował gmach, ale również targowy rejwach. Na pierwszym planie widoczne są liczne stoły, parę zadaszonych stoisk i furmanek, wokół których przechadzało się wielu zainteresowanych klientów¹⁰⁶.

Ignacy Krieger kilka lat później (1875) wykonał ujęcie od południowo-wschodniego naroża placu. W głębi widać plac targowy wraz z jego uczestnikami. Na obrzeżach targu wprost na bruku siedziały kobiety otulone kraciastymi i jednokolorowymi, ciemnymi chustami, wokół nich leżały zawiniątka, łubianki i pudełka. Nieco głębiej dostrzec można bańki z mlekiem, wiklinowe kosze z jarzynami, a obok stanowiska ze sprzedażą chleba prądnickiego¹⁰⁷. Ten ostatni wyrób stanowił specjalność placu Szczepańskiego. Dostarczali go trzy razy w tygodniu piekarze z Prądnika Czerwonego. Zdjęcia potwierdzają jego ogromne rozmiary, sięgające trzech stóp średnicy i stopy grubości (waga bochenka wynosiła do 13 kg)¹⁰⁸. Ze wspomnień pamiętnikarzy możemy dowiedzieć się, że dobrze wypieczony nadawał się do konsumpcji przez kilka tygodni¹⁰⁹. Zaskakuje fakt, że zarówno produkty mleczne, jak i bochenki leżały wprost na ziemi, co było zabronione, ewentualnie w koszach. Władze miasta za pomocą aktów prawnych i doraźnych rozporządzeń starały się regulować wiele kwestii dotyczących organizacji, funkcjonowania oraz warunków sanitarnych na targach. Nad porządkiem na placach czuwali funkcjonariusze Komisariatu Targowego w Krakowie. Jednym z podstawowych obowiązków miejskich organów targowych było egzekwowanie przestrzegania ustaw i przepisów dotyczących utrzymywania porządku podczas trwania targu oraz kontrolowanie obrotu artykułami żywnościowymi¹¹⁰. Omówiona powyżej fotografia pokazuje, że czasami ustawodawstwo pozostawiało jedynie martwą literą.

Na zdjęciu wykonanym przez nieznanego fotografa w 1910 roku widać Teatr Stary po niedawnej przebudowie według projektu Tadeusza Stryjeńskiego, którego parter mieścił lokale handlowe: zakład optyczny Alfreda Biasiona oraz sklep gazowni i elektrowni miejskiej. Intencją autora było utrwalenie secesyjnych elewacji budynku. Przy okazji uchwycono fragment targu z przekupką siedzącą przy stoisku znajdującym się praktycznie na ulicy okalającej plac od strony wschodniej. Na widocznym fragmencie jego płyty dostrzec można stragany z licznymi rozłożonymi naczyniami i garnkami oraz oferującymi towar handlarkami¹¹¹.

Najciekawsze wydają się zdjęcia ukazujące funkcjonowanie targu. Nieznany fotograf w 1925 roku utrwalił północną i wschodnią pierzeję placu, wypełnione sprzedawcami, klientami oraz licznymi stołami i furmankami¹¹². Wykonanie fotografii z okna jednej z wyższych kondygnacji pobliskiej kamienicy pozwala przekonać się, w jaki sposób prowadzono sprzedaż warzyw, głównie ziemniaków i kapusty. Część przekupniów handlowała nimi wprost z ziemi, w kilku wypadkach z wozów i wiader, a pozostali tradycyjnie ze swoich straganów. Przyjrzeć można się wyglądowi stoisk. Niektóre, zwłaszcza te ułożone naprzeciw Izby Rolniczej, odznaczały się pokaźnymi rozmiarami. W uło-

¹⁰⁵ Nr inw. MHK-7146/K; por. Gaczoł Ewa: *Fotografie...*, s. 298.

¹⁰⁶ Nr inw. MHK-5398/K; por. Gaczoł Ewa: *Fotografie...*, s. 299.

¹⁰⁷ Nr inw. MHK-2944/K.

¹⁰⁸ Stopa krakowska w XIX w. wynosiła 29,8 cm.

¹⁰⁹ Mączyński Józef: *Pamiętka z Krakowa. Opis tego miasta i jego okolic*. Cz. 3. Kraków 1843, s. 7–8; Kolberg Oskar: *Lud...*, s. 104–106.

¹¹⁰ Przepisy targowe opracowano m. in. w roku 1804, 1819 i 1909, te ostatnie, częściowo zmienione, wydano drukiem w 1917 r. *Ustawy i rozporządzenia stołeczno-królewskiego miasta Krakowa oraz przepisy dla wewnętrznego urzędowania magistratu*. Cz. 1. *Ustawy i rozporządzenia*. T. 2. Wyd. Juliusz Leo. Kraków 1917; Mysonowa Aldona: *Kobieta w handlu...*, s. 87.

¹¹¹ Nr inw. MHK-Fs820/VI.

¹¹² Nr inw. MHK-Fs582/IX.

żonych schodkowo koszach eksponowano jarzyny. Niektórzy handlarze, czekając na kupujących, rozmawiali, inni siedzieli w skupieniu, jak sprzedawca kartofli siedzący na jedynym z otaczających go worków. W prawym dolnym narożniku widoczne są dwa skupiska osób, głównie mężczyzn, zgromadzonych być może wokół stoiska handlarza pokazującego zastosowanie oferowanych produktów¹¹³. Z boku obserwował i pilnował porządku funkcjonariusz policji. Z tego kadru można czerpać ogromną wiedzę na temat życia targowego. Podobnie w przypadku zdjęcia, które trzy lata później wykonał fotograf Agencji Fotograficznej Światowid, gdzie na nawierzchni placu ustawiono liczne stoiska. Fotografia ukazuje mnóstwo szczegółów i pozwala przyrzeć się sytuacji przy każdym z nich z osobna¹¹⁴. Ujęcie z wysokości drugiego lub trzeciego piętra pobliskiej kamienicy pozwala zajrzeć nie tylko na stół, ale i pod niego. A tam zobaczymy upchane kosze, wiadra i torebkę handlarzki, na blacie natomiast wagę szalkową, kosze z jarzynami: pietruszką, marchwią, cebulą, kapustą, bańkę z mlekiem, obok na odwróconych łubiankach stały kolejne koszyki pełne warzyw. Na straganach z nabiałem leżały sery i różnej wielkości dzbany z mlekiem i śmietaną. Klientki po mleko przychodziły z własnymi blaszankami. Przy niektórych stoiskach zachowano porządek, a przy innych piętrzyły się śmieci i obierki z jarzyn.

Zbliżone kadry z lotu ptaka wykonał nieznany autor w trakcie okupacji niemieckiej. Targ wyglądał skromniej, z mniejszą liczbą stołów i straganów, choć zainteresowanie klientów nadal było spore, ale jakby mniejsze niż przed wojną. Zwraca uwagę dawniej niespotykany handel warzywami wprost z samochodów dostawczych. Podobnie jak tłumek obserwatorów stojący pod kamienicami okalającymi plac¹¹⁵. Na ujęciu południowej pierzei placu z przełomu lat czterdziestych i pięćdziesiątych XX wieku autorstwa Henryka Hermanowicza nie dojrzymy tętniącego niedawno życiem targowiska. Zobaczymy niemal pusty plac, bez widocznej infrastruktury handlowej, z zaledwie kilkunastoma kobietami. Konwie na mleko stojące obok nich sugerują oferowany towar¹¹⁶.

Niektóre zdjęcia wykonane przez pracowników Agencji Fotograficznej Światowid w całej pełni pokazywały wyborny asortyment, z jakiego słynął plac Szczepański¹¹⁷. Na ujęciu z 1931 roku widać stół wypełniony ogromnym stosem ceglanych marchwi, rzepy i pietruszki z nacią, piętrzących się w koszu kalafiorów, włoskiej kapusty i buraków ćwikłowych¹¹⁸. Malowniczą kompozycję tworzą stragany wyłożone dorodną cebulą, fasolą, pietruszką, kapustą i głąbikami¹¹⁹. Te ostatnie, czyli sałata łodygowa, po ukiszeniu odznaczająca się nadzwyczajnym smakiem i delikatnością, stanowiły specjalność tego miejsca. Wyjątkowe walory i właściwości głąbików podkreślało wielu pisarzy, a dostrzec je można, przeglądając fotografie obrazujące asortyment targowych stołów. Przed II wojną światową niezwykle popularne w Krakowie, dziś na targach są praktycznie niespotkane¹²⁰. Niektóre zdjęcia pokazują bardziej jednorodny asortyment, choć robiący wrażenie, jak np. ogromny stos ogórków¹²¹.

Zachowane zdjęcia pozwalają odtworzyć nie tylko specyfikę placu, ale też targową codzienność: przechadzanie

Klientki z placu Szczepańskiego, fot. Agencja Fotograficzna Światowid, ok. 1930; w zbiorach MK, nr inw. MHK-Fs5656/IX

się klientów między straganami, nachylanie się nad warzywami, rozmowy, dopytywanie się o walory produktów, targowanie, zawieranie transakcji, płacenie i inkasowanie należności oraz pakowanie towaru¹²². W ostatnim przypadku utrwalono kilka bliźniaczych scen. Na jednej starsza kobieta w swetrze i wzorzystej chustce na głowie nabierała z kosza śliwki i wysypywała do papierowej torebki¹²³. Podobny obraz zarejestrowano w przypadku stoiska z czereśniami, na którym sprzedawca ubrany w strój w sty-

¹¹³ Stoiska sprzedawców ulicznych, zwłaszcza tych, którzy zachęcali do zakupu, organizując specjalne pokazy, cieszyły się dużą popularnością i wzbudzały spore zainteresowanie. Nr inw. MHK-Fs5312/IX.

¹¹⁴ Nr inw. MHK-Fs5650/IX.

¹¹⁵ Numery inw. MHK-Fs12793/IX, MHK-Fs12794/IX.

¹¹⁶ Nr inw. MHK-Fs13523/IX/61.

¹¹⁷ Broniewski Stanisław: Kraków wczorajszy w anegdocie. W: *Kopie wspomnień*. Red. Władysław Bodnicki. Wyd. 2 poszerz. Kraków 1964, s. 460. Numery inw. MHK-Fs5651/IX, MHK-Fs5654/IX.

¹¹⁸ Nr inw. MHK-Fs5652/IX.

¹¹⁹ Nr inw. MHK-Fs 5653/IX.

¹²⁰ Broniewski Stanisław: *Igraszki z czasem*. Wyd. 2 poszerz. Kraków 1973, s. 77–78.

¹²¹ Nr inw. MHK-Fs3080/IX.

¹²² Numery inw. MHK-Fs3179/IX, MHK-Fs4916/IX, MHK-Fs5651/IX, MHK-Fs5656/IX, MHK-Fs6942/IX.

¹²³ Nr inw. MHK-Fs5657/IX.

Targ na placu Szczepańskim w Krakowie, fot. Agencja Fotograficzna Światowid, 1938; w zbiorach MK, nr inw. MHK-Fs5655/IX

lu góralskim pakował owoce do torebki¹²⁴. Na kolejnej kilka osób przesypywało ziemniaki z worka do worka¹²⁵. Zwyczajność ujęć przykuwa wzrok. Podobnie jak uwagę zwraca fotografia wykonana zimą 1929 roku przez fotografa koncernu Ilustrowanego Kuriera Codziennego. Na środku placu wokół ustawionego piecyka grzała się grupa ludzi, opatulonych szczelnie szalikami. Na placu nie

dostrzeżemy straganów, ponieważ zbyt niskie temperatury uniemożliwiały wielogodzinne przebywanie na mrozie. Fotograf utrwalał życie miasta w trakcie zimy stulecia, która nawiedziła Polskę na przełomie 1928 i 1929 roku, gdy temperatury spadały nawet do -40 st. C¹²⁶.

Z kolei Stanisław Mucha¹²⁷ w latach trzydziestych XX wieku uwiecznił handlarzy, ale nie właścicieli okazałych straganów, lecz osoby sprzedające niewielkie ilości jarzyn ze swoich ogrodów, przynoszone w wiklinowych koszykach i lnianych workach¹²⁸. Kobiety siedziały na koszach lub kucaly przy ułożonych bezpośrednio na bruku lub słomie pęczkach cebuli, czosnku, wiązkach fasoli, chrzanu i kapuście. W głębi widoczne są kolejne handlarzyki i kupujące, okryte szczelnie szerokimi chustami. Ujęcie wykonano na zachodnich obrzeżach placu tuż przy gmachu Pałacu Sztuki¹²⁹.

Przekupki z najważniejszych krakowskich targowisk rywalizowały o miano tych wybijających się w handlu. Władysław Krygowski zauważył że: „tylko ktoś żyty z miastem od lat umiał wyczuć, że inny styl miały przekupki z tego placu [Szczepańskiego], a odmienny ich koleżanki z Kleparza czy małego Rynku”¹³⁰. Trudno rozstrzygnąć to współzawodnictwo, ponieważ o handlarzach ze wszystkich targów rozpisywali się pamiętnikarze, niemniej jednak niezwykle emocjonalnych opisów tych z placu Szczepańskiego zachowało się zdecydowanie najwięcej. Podkreślano w nich odrębny styl ogrodników z za-

¹²⁴ Nr inw. MHK-Fs6941/IX.

¹²⁵ Nr inw. MHK-Fs5655/IX.

¹²⁶ Nr inw. MHK-Fs10987/IX; Gaczol Ewa: *Fotografie...*, s. 300–301; *A może już na przełomie mrozu?*. „Ilustrowany Kurier Codzienny” 1929, nr 53, z 23 lutego, s. 5.

¹²⁷ Stanisław Mucha (1895–1976), z wykształcenia prawnik, z zamiłowania fotograf. Pracował jako fotoreporter dla „Nowości Ilustrowanych”, „Światowida” i „Ilustrowanego Kuriera Codziennego”. W 1928 r. otworzył własny zakład fotograficzny przy ul. Jabłonowskich 20. Utrwalał zabytki Krakowa, dzieła sztuki, wystawy, prace renowacyjne prowadzone na zamku wawelskim. Wyróżniał się wykonywaniem fotografii panoramicznych i w ujęciach z dużych wysokości. Piotrowska Ewa: *Stanisław Mucha. Fotograf-dokumentalista i miłośnik Krakowa czyli zwyczajna opowieść o niezwykłym człowieku*. Katalog wystawy. Kraków 2007.

¹²⁸ Por. Gaczol Ewa: *Fotografie...*, s. 300.

¹²⁹ Nr inw. MHK-Fs19076/IX/20.

¹³⁰ Krygowski Władysław: *W moim Krakowie...*, s. 262.

Sprzedawcy z placu Szczepańskiego w strojach regionalnych, fot. Agencja Fotograficzna Światowid, 1938; w zbiorach MK, nr inw. MHK-Fs6943/IX

chodnich ogrodów Krakowa, które co prawda nie należały do piękności, ich rysy pozbawione były delikatności i powabności, za to ubierały się strojnie, stanowiąc wzór do naśladowania dla przekupek pochodzących z pozostałych podmiejskich wiosek. Idąc na targ, nie zapomniały założyć na szyję sznura dużych koralów lub innych ozdób¹³¹. Obraz nakreślony przez regionalistów i pamiętnikarzy potwierdzają zdjęcia krzepkich i charakternych niewiast. Zwłaszcza jedno wybija się spośród pozostałych. Ukazuje grupę sprzedawców jarzyn ubranych w stroje krakowskie: kobiety w gorsetach i kwiecistych chustach na głowach, mężczyźni w kaftanach i rogatywkach z pawimi piórami lub w stroju góralskim. Największe wrażenie robiła tęga przekupka widoczna po lewej stronie¹³².

Najczęściej ze sprzedażą targową kojarzymy kobiety. Faktycznie według ustaleń Aldony Mysonowej, badającej zagadnienia handlu targowego w Krakowie, na placu Szczepańskim przed II wojną światową stanowiły one 75 procent sprzedających. Praktycznie zmonopolizowały handel warzywami, mężczyznom pozostawiając skromną jego część. Na zdjęciach utrwalono jednak kilku z nich. Zwłaszcza przykuwa wzrok starszy mężczyzna w ciemnym kapeluszu, siedzący przy koszu z gruszkami z kamienną twarzą, sztywny i wyprostowany¹³³. Kolejnym charakterystycznym sprzedawcą był ujęty z profilu handlarz w białej sukmanie i kapeluszu, stojący przy wadze, na której

stał wór z ziemiopłodami¹³⁴. Nie zabrakło sprzedawców efektownie odzianych w strój regionalny. Uwagę fotografa zwrócił przekupień ubrany w białą koszulę, grubą, góralski pas i rogatywkę z wielkim piórem¹³⁵.

Obraz tętniącego życiem placu Szczepańskiego utkwił w pamięci niejednego krakowianina. Władysław Krygowski wspominał: „W początkach XX w. na placu Szczepańskim (...) sprzedawano chleb wiejski pieczony na liściu łopianu. Resztę placu zajmowały stoły z warzywami, a było ich tak wiele i tak ciasno ustawione, że trzeba było wąskimi przejściami przeciskać się między tłumem sprzedających i kupujących”¹³⁶. Przeglądając archiwalne zdjęcia, trudno nie zgodzić się z publicystą, który w tych kilku słowach ujął naturę tego miejsca.

¹³¹ Mączyński Józef: *Pamiętka...*, s. 15–16, 23; Broniewski Stanisław: *Kraków wczorajszy...*, s. 460; Kolberg Oskar: *Lud...*, s. 95–96; Bieniarzówna Janina: *Wielki pożar...*, s. 290; Gajzlerowa Eleonora: *Tamten Kraków, tamta Krynica*. Kraków 1972, s. 17–18.

¹³² Nr inw. MHK-Fs-6943/IX.

¹³³ Nr inw. MHK-Fs5658/IX.

¹³⁴ Nr inw. MHK-Fs13534/IX.

¹³⁵ Nr inw. MHK-Fs3072/IX.

¹³⁶ Krygowski Władysław: *W moim Krakowie...*, s. 261.

Fotografie ze zbiorów Muzeum Krakowa stanowią wysoce wartościowe źródło do badań dziejów handlu targowego oraz życia codziennego w Krakowie. Najwięcej fotografii pochodzi z okresu dwudziestolecia międzywojennego. Z działających wówczas w mieście około 30 targowisk zarejestrowano połowę. Najczęściej portretowano Rynek Główny. Zachowany bogaty materiał pozwala przekonać się nie tylko, jak wyglądał główny targ Krakowa, ale przede wszystkim, jak zmieniał się w ciągu lat. Szczególnie cenne są zdjęcia sytuacyjne, pokazujące codzienne funkcjonowanie placu handlowego. Wiele uwagi poświęcono również zarejestrowaniu uczestników targu – sprzedających i kupujących, poza tym straganów i oferowanych na nich towarów. Najchętniej fotografowano sprzedaż okolicznościową, zwłaszcza stoiska pojawiające się na krakowskim Ryнку przed Bożym Narodzeniem, jak również niezwykle barwny handel drobiem. Ciekawa wydaje się ewolucja stosunku fotografów do niniejszej tematyki. W pierwszej połowie XIX wieku targ utrwalany jako bohater drugiego planu, na początku XX wieku stał się głównym przedmiotem zainteresowania. Być może dostrzeżono koloryt handlu targowego lub zdawano sobie sprawę, że kiedyś zniknie z głównego placu miasta. Szkoda, że podobną atencją nie cieszyły się pozostałe place krakowskiego Śródmieścia, a zwłaszcza Mały Rynek, którego handlowe oblicze utrwalono na zaledwie kilku zdjęciach. W przypadku placu Szczepańskiego liczba zdjęć nie jest imponująca, ale pozwala odtworzyć obraz targowiska, asortyment, sprzedawców i klientów oraz zarejestrować zachodzące na nim zmiany.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Narodowe w Krakowie

- Akta Miasta Krakowa, sygn. Kr 5179, niepag. Place targowe. Dokument sporządzono w 1938 r.
- Akta Miasta Krakowa, sygn. Kr. 5179, niepag. Koncept pisma Urzędu Wojewódzkiego Krakowskiego w sprawie zaopatrzenia miasta Krakowa. Dokument sporządzono w 1938 r.
- Archiwum Wolnego Miasta Krakowa, sygn. WMK VI-5. Pismo Senatu Rządzącego Wolnego Niepodległego i Ściśle Neutralnego Miasta Krakowa i Jego Okręgu w sprawie uporządkowania rynków i placów publicznych z 22 lipca 1843 r., s. 359–360
- Archiwum Wolnego Miasta Krakowa, sygn. WMK VI-22. Projekt stanowczego przekupniów rozłożenia, s. 588–590
- Izba Przemysłowo-Handlowa w Krakowie, sygn. IPHKr 29/318/27, k. 63. Protokół z posiedzenia plenarnego Izby Przemysłowo-Handlowej w Krakowie, które odbyło się 21 marca 1932 r.
- Komisariat Targowy w Krakowie, sygn. KTK 29/96/146, niepag. Pismo handlarzy zrzeszonych w Polskim Związku Zawodowym Pracowników Fizycznych i Umysłowych w Krakowie do prezydenta miasta Mięczysława Kaplickiego z 29 kwietnia 1938 r.
- Komisariat Targowy w Krakowie, sygn. KTK 29/96/325, niepag. Rejestr zbiorczy czynszów z realności miejskich placów i kramów miejskich oraz kramów prywatnych na rok 1858/9
- Komisariat Targowy w Krakowie, sygn. KTK 29/96/327, k. 12–18. Rejestr zbiorczy kramów i placów miejskich kramów prywatnych na rok 1862

Źródła drukowane

- Obwieszczenie z 25 V 1927 r. w sprawie oznaczania przedmiotów sprzedaży na placach targowych, unormowania czasu trwania oraz godzin wykupu przez handlarzy.* „Dziennik Rozporządzeń dla Stoł. Król. Miasta Krakowa” 1927, nr 5, s. 194–195
- Program odbudowy Sukiennic przedłożony Komisji do odbudowania Sukiennic przez dra Józefa Dietla.* Kraków 1867
- Ustawy i rozporządzenia stołeczno-królewskiego miasta Krakowa oraz przepisy dla wewnętrznego urzędowania magistratu.* Cz. 1. *Ustawy i rozporządzenia.* T. 2. Wyd. Juliusz Leo. Kraków 1917

Opracowania

- Adamczewski Jan: *Ech mój Krakowie.* Kraków 1980
- Bieniarzówna Janina: Wielki pożar w 1850 roku. W: *Dzieje Krakowa. T. 3. Kraków w latach 1796–1918.* Red. Janina Bieniarzówna, Jan Małecki. Kraków 1985
- Brzoza Czesław: *Kraków między wojnami. Kalendarium 28 X 1918–6 IX 1939.* Kraków 1998
- Budzałek Anna: *Sukiennice – przestrzeń i przyszłość.* „Autoportret” 2006, nr 2, s. 47–51
- Chmiel Adam: *Szkice krakowskie.* Biblioteka Krakowska, nr 100. Kraków 1947
- Chodorowski Jan: *Struktura wewnętrznego handlu towarowego w Polsce.* Warszawa 1938
- Chwalba Andrzej: *Dzieje Krakowa. T. 6. Kraków w latach 1945–1989.* Kraków 2004
- Demel Juliusz: *Pożar Krakowa w 1850 roku.* Kraków 1952
- Encyklopedia Krakowa.* Red. prow. Antoni Stachowski. Kraków 2000
- Estreicherówna Maria: *Życie towarzyskie i obyczajowe Krakowa w latach 1848–1863.* Kraków 1968
- Gaczol Ewa: *Fotografie związane z placem Szczepańskim w zbiorach Działu Fotografii Krakowskiej Muzeum Historycznego Miasta Krakowa, część 1.* „Krzysztoforzy. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 2015, z. 33, s. 297–328
- Gaczol Ewa, Gellner Joanna: *Żydowskie wątki w fotografii ze zbiorów Muzeum Historycznego Miasta Krakowa. Część 1. Fotografie do 1939 roku.* „Krzysztoforzy. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 2018, z. 35, s. 285–364
- Garlicki Stanisław: *Sklepy Krakowa na początku XX wieku.* Biblioteka Krakowska, nr 149. Kraków 2008

- Homola-Skapska Irena: *Kraków za prezydentury Mikołaja Zyblikiewicza*. Kraków 1976
- Ignacy Krieger. Wybór fotografii i oprac. Ewa Gaczoł, Teresa Kwiatkowska, wstęp Ewa Gaczoł. Kraków 2017
- Jakubowski Krzysztof: *Kraków na starych widokówkach*. Kraków 2011
- Jan Bułhak – fotografik. Oprac. Małgorzata Plater-Zyberk. Warszawa 2006
- Kawalla Iwona: *Handlowe oblicze placu Szczepańskiego. „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa”* 2015, z. 33, s. 225–256
- Kolberg Oskar: *Lud – jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce*. Seria. 5. *Krakowskie*. Cz. 1. Kraków 1871
- Komorowski Waldemar: Architektura Rynku Głównego w Krakowie od założenia do dzisiaj. W: *Rynek krakowski odkryty na nowo*. Red. nauk. Elżbieta Firlet. Biblioteka Krzysztoforska, nr 6. Kraków 2014, s. 109–300
- Komorowski Waldemar: *Plac Szczepański. „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa”* 2015, z. 33, s. 193–224
- Kozioł Andrzej: *Na krakowskim Rynku. Historia i obyczaje od lokacji do czasów najnowszych*. Kraków 2007
- Kudłacz Katarzyna: Noty o fotografiach i zakładach fotograficznych. W: Kudłacz Katarzyna, Miśkowiec Marta: *Katalog winiet krakowskich zakładów fotograficznych*. Kraków 2008, s. 324–328
- Maciesza Aleksander: *Historia polskiej fotografii w latach 1839–1889*. Płock 1972
- Mączyński Józef: *Pamiętka z Krakowa. Opis tego miasta i jego okolic*. Cz. 3. Kraków 1843
- Meus Konrad: Wolne Miasto Kraków – przykład monokultury gospodarczej. W: *Rzeczpospolita Krakowska 1815–1846. Materiały z sesji naukowej 23 maja 2015 roku*. Red. Jerzy Wyrozumski. Kraków w *Dziejach Narodu*, nr 35. Kraków 2016, s. 29–54
- Mitkowski Józef: Kraków lokacyjny. W: *Kraków – studia nad rozwojem miasta*. Red. Jan Dąbrowski. Kraków 1957, s. 117–139
- Mossakowska Wanda: *Walery Rzewuski (1837–1888) fotograf. Studium warsztatu i twórczości*. Wrocław 1981
- Mysonowa Aldona: Kobieta w handlu targowym. W: *Zatrudnienie kobiet w handlu na terenie miasta Krakowa*. Red. Lidia Kozakówna. Kraków 1938, s. 82–96
- Natan Krieger. Wybór fotografii, oprac. i wstęp Ewa Gaczoł, Anna Kwiatek. Kraków 2018
- Niezabitowski Michał: Zarys kontaktów handlowych Krakowa na przestrzeni dziejów. W: *Między Hanzą a Lewantem, Kraków europejskim centrum handlu i kupiectwa*. Katalog wystawy. Red. Stanisław Piwowarski. Kraków 1995–1996, s. 10–26
- Piotrowska Ewa: *Stanisław Mucha. Fotograf-dokumentalista i miłośnik Krakowa czyli zwyczajna opowieść o niezwykłym człowieku*. Katalog wystawy. Kraków 2007
- Rogóż Jan: *Plac Szczepański. „Kraków”* 2012, nr 9, s. 40–48
- Rogóż Jan: *Mały Rynek. „Kraków”* 2013, nr 11, s. 40–48
- Socha Tadeusz: *W kręgu lampy naftowej*. Kraków 1962
- Sudacka Aldona: *Sukiennice krakowskie w XIX wieku: bazar czy świątynia sztuki?*. „Rocznik Krakowski” 1995, t. 61, s. 75–96
- Sudacka Aldona, Komorowski Waldemar: *Rynek Główny w Krakowie*. Wrocław 2008
- Strzyżewska Joanna: Kraków w fotografii Henryka Hermanowicza. W: *I presepi di Cracovia. Szopki krakowskie*. Torino 2008, p. 19
- Szyszkowski Mikołaj: *Handel domokrażny i uliczny*. Warszawa 1937
- Wojczyński Antoni: *Żydzi w Polsce w zastosowaniu do obecnego przeistaczania w Krakowie starożytnej budowy Sukiennic na dom czynszowy*. Kraków 1871
- Wygonik-Barzyk Edyta: *Krakowska Kongregacja Kupiecka. 600 lat istnienia*. Kraków 2009
- Wyrozumski Jerzy: *Dzieje Krakowa. T. 1. Kraków do schyłku wieków średnich*. Kraków 1992
- Zuzańska-Żyśko Elżbieta, Sitek Sławomir: Rola handlu targowiskowego w rozwoju miast. W: *Człowiek w przestrzeni zurbanizowanej*. Red. Maria Soja, Andrzej Zborowski. Kraków 2011, s. 271–281

Literatura pamiętnikarska

- Broniewski Stanisław: *Igraszki z czasem*. Wyd. 2 poszerz. Kraków 1973
- Broniewski Stanisław: Kraków wczorajszy w anegdocie. W: *Kopiec wspomnień*. Red. Władysław Bodnicki. Wyd. 2 poszerz. Kraków 1964
- Drobner Bolesław: To już tak dawno. W: *Kopiec wspomnień*. Red. Władysław Bodnicki. Wyd. 2 poszerz. Kraków 1964, s. 5–38
- Gajzlerowa Eleonora: *Tamten Kraków, tamta Krynica*. Kraków 1972
- Girtler Kazimierz: *Opowiadania. T. 1. Pamiętnik z lat 1803–1831*. Oprac. Zbigniew Jabłoński, Jan Staszek. Kraków 1971
- Klein Franciszek: *Notatnik krakowski*. Kraków 1965
- Krygowski Władysław: *W moim Krakowie nad wczorajszą Wisłą*. Kraków 1980
- Wspomnienia Ambrożego Grabowskiego. T. 2*. Wyd. Stanisław Estreicher. Biblioteka Krakowska, nr 41. Kraków 1909

Źródła internetowe

- Amalia Krieger (1846–1928)* [online]. Muzeum Krakowa [dostęp 16 sierpnia 2018]. Dostępny w internecie: http://ignacykrieger.pl/?page_id=45
- Karaś Adam (1896–1986)* [online]. artinfo.pl [dostęp 10 lipca 2018]. Dostępny w internecie: <http://www.artinfo.pl/artysta/adam-karas>
- Klein Franciszek (1882–1961)* [online]. Muzeum Fotografii w Krakowie [dostęp 21 lipca 2018]. Dostępny w internecie: <https://mhf.krakow.pl/?action=education¶m=kzf&id=40>

Maliszewski Walery [online]. Muzeum Fotografii w Krakowie [dostęp 11 lipca 2018]. Dostępny w internecie: <https://mhf.krakow.pl/?action=education¶m=kzf&id=32>

Natan Krieger (1844–1903) [online]. Muzeum Krakowa [dostęp 16 sierpnia 2018]. Dostępny w internecie: http://ignacykrieger.pl/?page_id=43

Prasa

A może już na przełomie mrozu?. „Ilustrowany Kurier Codzienny” 1929, nr 53, z 23 lutego

Dalsza modernizacja dróg i placów. „Dziennik Polski” 1964, nr 222, z 18 września